ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਜੁਗਤੂ’ ਦੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਰੋਕਾਰ

Sadhu Binning Dae Novel ‘Jugtu’ Dae Yatharthvaadi Sarokaar

Gagandeep Singh
M.A Student
Reg. No. 11511028

ਲਵਲੀ ਪ੍ਰਫੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਫਗਵਾੜਾ ਦੇ

ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ ਐਂਡ ਲੈਂਗੁਏਜਿਜ਼ ਅਧੀਨ

ਐਮ.ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਇੱਕ

ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ

ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ

ਫੈਕਲਟੀ ਆਫ਼ ਬਿਜ਼ਨਸ ਐਂਡ ਆਰਟਸ

ਲਵਲੀ ਪ੍ਰਫੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਫਗਵਾੜਾ

2017

ਤਤਕਰਾ

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ **1 - 26**

1.1 ਭੂਮਿਕਾ

ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ **27 - 45**

ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਪਾਸਾਰ

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ **46 - 63**

ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ

ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ **64 - 74**

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ

ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ **75 - 82**

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀਆਂ ਬਣਤਰ

ਸਾਰ **83 - 88**

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ **89**

ਘੋਸ਼ਣਾ-ਪੱਤਰ

ਮੈਂ ਗਗਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ "ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਜੁਗਤੂ' ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਰੋਕਾਰ" ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਂ ਅਦਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਡਿਗਰੀ ਜਾਂ ਡਿਪਲੋਮਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ।

ਖੋਜਾਰਥੀ

....

ਰਜਿ. ਨੰਬਰ-..........

ਪ੍ਰਮਾਣ-ਪੱਤਰ

ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੋਜਾਰਥੀ ਗਗਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ "ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਜੁਗਤੂ' ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਰੋਕਾਰ" ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਐਮ. ਏ (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਮੇਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਧੀਨ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੋਜਾਰਥੀ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਕਾਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਐਮ.ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਯੋਗ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਖੋਜ- ਕਾਰਜ ਕਿਸੇ ਵੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਂ ਅਦਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਿਤੀ:

ਨਿਗਰਾਨ

ਡਾ. ....,

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ,

ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ ਐਂਡ ਲੈਂਗੁਏਜਿਜ਼,

ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਫਗਵਾੜਾ(ਪੰਜਾਬ)

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ

1.1 ਭੂਮਿਕਾ

1.2 ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

1.3 ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ

1.4 ਪੂਰਵ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ

1.5 ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਖੇਤਰ

1.6 ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦੀ ਵਿਧੀ

1.7 ਯਥਾਰਥਵਾਦ

1.1 ਭੂਮਿਕਾ

ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਹਿਮ ਕਥਾ 'ਜੁਗਤੂ' 'ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ' ਨੂੰ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ ਕਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਢਾਲ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਜੀਵਨੀ/ਨਾਵਲ ਦਾ ਰੂਪ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ 'ਜੁਗਤੂ ਰਾਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਝਲਕ ਦਰਸਾਈ ਹੈ।ਜੁਗਤੂ ਕੋਈ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ,ਮਾੜਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜੁਗਤੂ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।ਜਦੋਂ ਜੁਗਤੂਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਨਪਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰੰਗ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ ਵੀ ਇੱਕ ਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਉਸ ਨੇ ਖਲਨਾਇਕ ਦੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਰਾਹੀ ਉਸ ਮਾੜੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵੱਲ ਧੱਕਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਵੇ,ਸਮਾਜਿਕ ਹੋਵੇ,ਆਰਥਿਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੋਵੇ। ਇੱਕ ਖਲਨਾਇਕ ਦੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲੰਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਅ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।ਉਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।ਪਹਿਲਾ ਮਸਲਨ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ।ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਦੋ ਪਹਿਲੂ-ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਜੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਧਿਰਾਂ ਰਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਾਮਰੇਡ ਜੋ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੁਗਤੂ ਹੈ।ਅੰਗਹੀਣ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਜਿੱਤ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਅਖੀਰ ਜਿੱਤ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਰਸਤਾ ਜੜ੍ਹਤਾ ਦੀ ਅਖੀਰ ਹੈ।ਉਪਭੋਗਤਾ ਨੇ ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਭੱਜ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।ਉਹ ਆਪਣਿਆਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸਮਾਜ,ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਮਾਨਵ ਲਈ ਵੀ ਜਵਾਬ ਦੇਹ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਹਿ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ

ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸੋਚ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਨਵੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਲਈ ਘਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਰਾਜ ਸਮੁੱਚੀ ਸਭਾ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਦਦ ਗਾਰ ਹੈ।ਕੁੱਝ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ,ਹਿੰਸਾ, ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਜੁਗਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਇੱਕ ਰਖਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠਾਂ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੁਗਤੂਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੁਗਤੀਆ ਨੇ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਤਮੇ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅੱਜ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨੰਗਾ ਹੋ ਕੇ ਨੱਚਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਜਾਣਨ ਲਈ ਜੁਗਤੂ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਇਹ ਆਤਮ ਕਥਾ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਸਮੋਇਆ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।ਜਿਸ ਨੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਕਟਾਖਸ਼ ਬੜੇ ਹੀ ਸੂਖਮ ਹਨ।ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੀਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਸੁੰਦਰ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਸਾ+ਹਿੱਤ। ਸਾ ਦਾ ਅਰਥ 'ਨਾਲ' ਅਤੇ ਹਿੱਤ ਦਾ ਅਰਥ 'ਪਿਆਰ' ਹੈ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੋਇਆ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਹੋਈ ਰਚਨਾਂ, ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਾਹੀ ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਾਹੀ ਵਧੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੰਤਵ,ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ

ਆਪਣੀ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:- ਗੋਰਕੀ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸਾਹਿਤ 'ਦੁਨੀਆ' ਦਾ ਦਿਲ ਹੈ।"

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਅਨੁਸਾਰ, "ਜਦੋ ਕੋਈ ਕਲਾਕਾਰ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਚਮਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਬੁੱਲੀਆਂ ਤੇ ਮੁਸਕੁਰਾਹਟ ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪਾਠਕ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਧਾਰਨ ਸਵਾਸ ਨਾਲੋਂ ਹਵਾ ਮਾਤਰ ਗਹਿਰਾ ਸਵਾਸ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਸ ਉਦੋਂ ਉਹ ਕਲਾਕਾਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"[1]

ਪ੍ਰਿ:ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸਾਹਿਤ ਉਹ ਲਿਖਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਖੇਡੇ,ਕਿਸੇ ਸੋਹਣੇ ਤਰੰਗ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਉਛਲੇ ਤੇ ਓਛਾਲੇ।"

ਵਿਨਚੈਸਟਰ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸਾਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਚਕਤਾ ਸਦੀਵੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰਵਜਨਕ ਹੈ।"[2]

ਡਾ. ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਅਹੂਜਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ, " ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸੇਵਨ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਖੁਰਾਕ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਭੁੱਖੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਕੇਵਲ ਮਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਵਾ ਹੀ ਨਹੀ ਆਤਮਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਵਖਤ ਕਵੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀ ਦੈਨਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਵੱਸ਼ਕ ਮੰਗ ਵੀ ਹੈ।"[3]

ਲੋਜ਼ਾਇਨਸ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੰਤਵ ਵਲਵਲੇ ਦੇ ਵੇਗ, ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾਂ ਤੇ ਸੂਝ ਸਿਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਠਕਾਂ ਜਾਂ ਸ੍ਰੋਤਿਆ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਹਲੂਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਠਾ ਕੇ, ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਨੰਦ ਤੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣਾ ਹੈ।"[4]

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਸੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਜਾਂ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖੀ ਤਜ਼ਰਬਿਆਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦਾਂਤਿਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ, ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਆਸੇ ਨਾਲ ਬੜੇ ਸੁਹਜ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸੇਧ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਪਸੀ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੀ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ

ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੁਆਰਾ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਇੱਕ ਹੀ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਨਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵੱਖ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕੇਵਲ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਾਹ੍ਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਜਿੱਥੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਦਬਾਓਦੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਖੌਟਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁ-ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਿਆਂ ਤੇ ਪਰਾਇਆ ਵਿੱਚ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ ਸਿਖਾਓਦਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਚੋਰਾਂ ਤੋਂ ਰੂਬ-ਰੂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਇਨਸਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾਤਮਕ ਹੋਣਾ ਪਾਠਕ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ, ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਪਾਸਾਰ ਵੱਲ ਹੋਵੇ।ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ, ਲਿਖਤਾ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਵੀ ਰਾਹ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਇਸ ਕਥਾਰਸਿਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਉਪਯੋਗਤਾ ਵੀ ਹੈ, ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਲੰਘ ਜਾਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੰਤੁਸਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਮੰਤਵ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ,ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਆਨੰਦ ਲੈਣਾ ਦੇਣਾ ਜਿੱਥੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਘੜੀਆਂ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਰਤੱਵ ਸੁਹਜ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨਾ ਨਹੀ, ਸਗੋਂ ਉੱਚੇ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੈ। ਗਲਪ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬੇਸ਼ੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਸੀ ਪਰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਜਾਚ ਨਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ। ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼ਪੱਸਟ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਹਾਜ਼ਾਰਾ ਵਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਕੇ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਗਲਪ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਭਾਵਨਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਇਸ਼ਾਰਿਆ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸੂਝ ਨਹੀ ਸੀ।

"ਗਲਪ ਬਹੁ-ਮੁਖੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰੋ ਡੂੰਘੇ ਦਿਲ ਬਾਬਤ ਜੀਵਨ ਦਾ ਤਰਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਦੀ ਖੁੱਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਖੁੱਲ ਤਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜੂਲਾ ਢਿੱਲਾ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਕਲਪਤ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆ ਦੇ ਵਰਾਂ ਸਰਾਪ ਦਾ ਡਰ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ। ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਸੋਝ ਆ ਜਾਵੇ।"[5]

ਗਲਪ ਅਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤਿਕ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਬਾਰੇ ਗਲਪਕਾਰ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਮ ਹੈ। ਗਲਪ ਕਦੀ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੱਚ ਘੱਟ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗਲਪ ਨੂੰ ਜੀਵਨਮਈ ਗੱਪ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਲਪ ਦਾ ਜਨਮ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਘਟਨਾ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਲੋਕ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗਲਪ ਇੱਕ ਅਸਲੀਅਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਲੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗਲਪ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇੱਕ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਅੱਖ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰਖ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਗਲਪ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਪੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਜਦਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗਲਪ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੋਰ ਤੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ-ਨਾਵਲ ਤੇ ਕਹਾਣੀ।ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਲਪ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇ-ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਢਾਂ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਓਦਾ ਰਿਹਾ ਉਵੇਂ ਹੀ ਗਲਪ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ।

"ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਗਲਪ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਕਾਰ ਅਟੱਲ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਨਿਰਪੇਖ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕੇਦਰਿਤ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਦੇ ਲੱਛਣ

ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਮੂਲਕ ਦੁਰਜਨਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉੱਦਤ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲੱਭਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਦਾ ਹੀ ਸੂਚਕ ਹੈ।"[6]

ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਹਨ-ਗਦ ਤੇ ਪਦ ਭਾਵ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਵਾਰਤਕ। ਕਵਿਤਾ ਜੋ ਕਿ ਦਿਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦਕਿ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਰੁਬਾਈ, ਖੁੱਲੀ ਕਵਿਤਾ, ਗਜ਼ਲ, ਗੀਤ ਅਦਿ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਨਿਬੰਧ, ਜੀਵਨੀ, ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ, ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ, ਕਹਾਣੀ, ਨਾਟਕ, ਨਾਵਲ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵੀ ਗਲਪ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅ ਰੂਪ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਸ਼ਰੂਆਤ 18 ਵੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਜਾਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਸ਼ਬਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ (ਨਾਵਲ) ਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਸ਼ਬਦ Novella ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਤੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗਲਪ ਦਾ ਇੱਕ ਉੱਤਮ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ, ਤਰਕ ਸੋਚਣੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ Novel ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਨਅਰਥੀ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਉਪਨਿਆਸ ਹੈ। Novella ਤੋਂ ਭਾਵ ਕੀ ਨਾਵਲ ਉਹ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸੌ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਪੇਜ਼ਾਂ ਤੱਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਘਟਨਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਤਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੀਸਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਕੜੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕੜੀ ਵਾਂਗ ਪਰੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ 'ਸੁੰਦਰੀ' ਹੈ ਜੋ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ।ਨਾਵਲ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।ਨਾਵਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚੰਗੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੂਝ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਦਾ ਜਨਮ ਉਦੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰੀਚਰਡ ਬਰਟਨ ਅਨੁਸਾਰ, "ਨਾਵਲ ਗੱਦ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ।"[7]

ਨਾਵਲ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਆਉਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸੀ।ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲਕਾਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਸ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਤੇ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਆਉਦੀਆਂ ਹਨ। “ਬੇਕਰ ਅਨੁਸਾਰ, "ਨਾਵਲ ਗੱਦਮਈ ਕਲਪਿਤ ਆਖਿਆਨ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ।"[8]

ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚਲੀ ਗੌਰਵਤਾ ਅਤੇ 18 ਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੰਘਰਸਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਤੇ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪਿਆ।ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ।ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਅੱਗ ਦੀ ਖੇਡ' 'ਖੁਨ ਦੇ ਸੋਹਲੇ' ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ(ਸੱਚ) ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਸੱਚ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ ਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਜਿਹੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। 20 ਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ।ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸ਼ੰਘਰਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਹੈ।

ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਪੰਜਾਬੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।ਉਸ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀ, ਨਾਟਕ ਆਦਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਏ।ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦਾ ਜਨਮ 3 ਦਸੰਬਰ, 1947 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਚਹੇੜੂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਪਰਵਾਸੀ(ਕੈਨੇਡੀਅਨ) ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਹੈ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡੇਢ ਹਜ਼ਾਰ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਿਹ, ਨਾਟਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਖੋਜ, ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ।ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਮੰਚ, ਵੈਨਕੂਵਰ ਦਾ ਇੱਕ ਮੁੱਢਲਾ ਮੈਂਬਰ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ।ਉਹ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹੈ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਆ ਕੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕੀਤੀ, ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। 1970 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1983 ਤੱਕ ਵੈਨਕੂਵਰ ਦੇ ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ "ਫੁੱਲ ਟਾਈਮ" ਅਤੇ ਫਿਰ 1990 ਤੱਕ "ਪਾਰਟ ਟਾਈਮ" ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ।ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੀ ਮੁੜ ਪੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 1983 ਵਿੱਚ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਬੀ.ਏ ਦੀ ਡਿਗਰੀ, 1986 ਵਿੱਚ ਐਮ.ਏ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।ਬਿਨਿੰਗ ਦਾ ਵਿਆਹ 1973 ਵਿੱਚ ਕਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਇਆ।ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਹੈ।ਉਸ ਦੇ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਇੱਕ ਧੀ ਪ੍ਰੀਆ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਰਨਬੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਸਾਦਗੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੀਆ ਕੁੱਝ ਰਚਨਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:-

2002 ਬੱਡ ਢਿੱਲੋਂ ਅਤੇ ਤੋਤੇ ਦੀ ਚੁੰਝ(ਅਨੁਵਾਦ)

2000 ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ:ਕਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ(ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਖੋਜ)

2000 ਕਥਾ ਕਨੇਡਾ(ਸਹਿ-ਸੰਪਾਦਕ,ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਿਹ)

1997 ਭਾਰਤੀਆ ਨੇ ਕਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਵੋਟਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਕਿਵੇਂ ਲਿਆਂ(ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਖੋਜ)

1986 ਮਲੂਕਾ(ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਤੇ ਗੁਰਮੇਲ ਰਾਏ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਅਨੁਵਾਦ)

1986 ਜੰਗਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ(ਸਹਿ-ਸੰਪਾਦਤ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਿਹ)

ਸੰਪਾਦਿਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ-

ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ:-

1. ਕਿਸ ਦਾ ਕਸੂਰ, ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਯਾਦਗਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ,ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1982, 2001.

2. ਲੀਹੋ ਲੱਥੇ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1994, 2001.

3. ਫੌਜੀ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਜ਼ਾਰ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ,2014.

ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਿਹ:-

4. ਸ਼ੋਨੇ ਰੰਗੀ ਸੜਕ, ਚਾਵਲਾ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ,ਫਗਵਾੜਾ, 1976.

5. ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ,ਲੁਧਿਆਣਾ, 1990.

6. ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਜ਼ਾਰ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ,ਟਰਾਂਟੋਂ, 1994.

7. ਯਾਰ ਮੇਰਾ ਦਰਿਆ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ,ਲੁਧਿਆਣਾ, 2001.

ਨਾਟਕ ਸੰਗ੍ਰਿਹ:-

8. ਪਿਕਟ ਲਾਈਨ, ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਯਾਦਗਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ,ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1995.

9. ਲੱਤਾ ਦੇ ਭੂਤ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ,ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2001.

ਨਾਵਲ ਸੰਗ੍ਰਿਹ:-

- **ਜੁਗਤੂ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2002.**

2..2 ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

1. ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।
2. ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਹੈ।
3. ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਖਲਨਾਇਕ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਾਇਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਣ।
4. ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਗਾਉਣਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
5. ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼ ਧਰਮ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣਾ ਹੈ।

2..3 ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ:

ਸਾਧੂ ਬਿੰਨਿੰਗ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲ 'ਜੁਗਤੂ' ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕ ਤੇ ਸਾਰਥਿਕ ਹੈ।ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਦ-ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖਲ-ਪਾਤਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜ਼ੁਰਮ ਤੇ ਜ਼ੁਰਮਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨ

ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ, ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਕ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।ਜਿੱਥੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਸ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਦ ਤੇ ਖਲ ਪਾਤਰ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪੈ ਸਕੇ। ਜੁਗਤੂ ਦੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪਾਸਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਨਸਾਨ ਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਨਰੋਏ ਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਜੁਗਤੂ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ।

1.4 ਪੂਰਵ-ਖੋਜ ਕਾਰਜ:

1. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਪੰਛੀ), **ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ (1900-1950 ਈ:),** ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ, 1975.

2. ਸੁਖਮੰਦਰ ਸਿੰਘ, **ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ (1947-1970) ਵਿੱਚ ਯਥਰਥਵਾਦ,** ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ,1981.

3. ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, **ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਚ੍ਰਿਤਣ (1980 ਤੋਂ 2000 ਤੱਕ),** ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2008.

4. ਤਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, **ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ (ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ),** ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ, 1988.

(ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ) **ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ,** ਵੈਲੱਵਿਸ਼ ਪਬਲਿਸਰਜ, ਦਿੱਲੀ, 2001.

5. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਮੁਹੰਮਦ (ਗੋਰੀਆ), **ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ (1975-1900) ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਦਾ ਅਧਿਐਨ,** ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ, 1995.

6. ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ,**ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ (ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਂਅਦਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ),** ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ, 1983.

7. ਅਰਵਿੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ, **ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥ (ਆਤਮਜੀਤ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਅਤੇ ਚਰਨ ਦਾਸ ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ),** ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ,1998.

ਜੁਗਤੂ' ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਤੇ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਇਕ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਖਲਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਆਪਣੇ ਥੀਮਗਤ ਪਾਸਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਕਾਫੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਬੜੇ ਸਾਹਸ ਨਾਲ ਖਲਨਾਇਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਸੋ ਇਹ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਬਹੁਤ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਖਲਨਾਇਕ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਬਿਹਤਰ ਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੁਗਤੂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨਰੋਏ ਤੇ ਖਾਲਸ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਬਹੁਤ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸੁਰ ਦਾ ਹੈ।

1.5 ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦੀ ਖੋਜ-ਵਿਧੀ:

ਖੋਜ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਾਡਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ 'ਜੁਗਤੂ' ਨਾਵਲ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਨਿਕਟ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ

ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਜਿੱਥੇ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ-ਪ੍ਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਪੜੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜਾਂਗੇ।ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖਢੁੱਕਵੀਆਂ ਖੋਜ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

1.6 ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਖੇਤਰ:

'ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਜੁਗਤੂ' ਦੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਰੋਕਾਰ' ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਖੇਤਰ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨਾਵਲ 'ਜੁਗਤੂ' ਦੇ ਨਿਕਟ ਅਧਿਐਨ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਰੂਰ ਸੱਚ/ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀਕਰਨ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੇਧ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਸਿਰਜੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ਜੋ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਨਾਗਰਿਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਣ।

ਇਸ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜਨ ਵੱਿਚ ਮੇਰੇ ਨਿਗਰਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰਪੂਰ ਸੁਝਾਵਾਂ ਨਾਲ, ਮੇਰਾ ਨਿਰੰਤਰ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਅਕਾਦਮਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਿਣੀ ਰਹਾਂਗਾ।

(ਗਗਨਦੀਪ ਸਿੰਘ)

1.7 ਯਥਾਰਥਵਾਦ

ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਲੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਸਨਾਤਨਵਾਦ ਅਤੇ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਵਿੱਚੋ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾ ਦੇ ਸੁਮੇਲ 'ਯਥਾ' ਅਤੇ 'ਅਰਥ' ਤੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ।ਯਥਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਜੋ ਹੈ' ਅਤੇ ਅਰਥ, ਦਾ ਭਾਵ 'ਜਿਵੇਂ' ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜੋ ਜਿਵੇ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਉਵੇਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇRealismਦਾ ਸਮਾਨਅਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਸਨਾਤਨਵਾਦ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੈਵੀ ਪੱਖਾ ਤੇ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸਧਾਰਨ ਪੱਖਾ ਜੋ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਨਹੀ ਸੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੈ। ਸਨਾਤਨਵਾਦ ਨਿਰੋਲ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਤਰਕ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀ ਕਰਦਾ। ਸਾਹਿਤ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਦਰਪਣ ਵਿੱਚੋਂ ਕਲਾ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਬਧੇਰੇ ਅਰਥ ਭਰਭੂਰ ਤੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣਯੋਗ ਕਰ ਜਾਦਾਂ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਰੂਪ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਹਨ।ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਸਲ ਵਰਤਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ਨਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ 1840 ਤੋਂ 1880 ਤੱਕ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਯਥਾਰਥਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਧਾਰਨਾ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ।

"ਸਾਡੇ ਜੁਗ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਤੇ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਜਾ ਸੁਖਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤਿਕਥਨੀ ਸੀ, ਅਸਧਾਰਨਾ ਸੀ, ਸਿੱਖਿਆਵਾਦ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੋਇਆ, ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਭਾਵ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਮੂਹੀ ਸਾਂਝੀ ਰੁਚੀ ਹੋਦ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।"[9]

ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਿਆਂ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ 19ਵੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਿੱਲਤ ਹੋਈ। ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਵਿੱਚ ਪਰਾਸਰੀਰਕ ਗੱਲਾ ਕੋਰੀ ਕਲਪਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦਕਿ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੋਰੀ ਕਲਪਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀ ਹੁਮਦਿ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਜਿਵੰ ਹੈ ਉਵੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਛੁਪੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਵਾਲੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਸੱਚ ਤੇ ਤਰਕ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਉਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਖੌਟੇ ਪਾਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਖੌਟਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਤੇ ਸਾਹ੍ਮਣੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਬਣ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਖੌਟਿਆ ਨੂੰ ਤਿੜਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਧ ਨੂੰ ਸਾਧ ਤੇ ਚੋਰ ਨੂੰ ਚੋਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਝੂਠੇ ਮਖੌਟਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਮਖੌਟੇ ਪਿੱਛੇ ਅਸਲ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾ ਸਾਹ੍ਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਤੇ ਤਰਕ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਰਚਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤਾਂ ਹੁਦੀ ਹੀ ਹੈ ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਲੇਖਕ ਕਲਾਤਮਕਤਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਦਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਰਚਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੌਚਕਤਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਅਭਾਵ ਦੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸਨ।ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਲਪਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ੀ ਸਨ। ਉਹ ਭੂਤਾ-ਪ੍ਰੇਤਾਂ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆ, ਸੁਅਰਗ-ਨਰਕ ਆਦਿ ਨੂੰ ਘੜਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਦੇਵੀ ਤਾਕਤਾਂ ਤੇ ਸਵਰਗ-ਨਰਕ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਡਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਡਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਯਤਨ ਜਾਂ ਉਪਰਾਲੇ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚ ਤੇ ਤਰਕ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਸਕਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਜਾਦੂ-ਟੂਣੇ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ, ਸਵਰਗ-ਨਰਕ ਦੀ ਬਣਤਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਤਰਕ ਨਾਂ ਮਿਲਣ ਤੇ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਸਿਰਜ ਲੈਦੇਂ ਸੀ ਜੋ

ਕਲਪਨਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨਿਰੇ ਸੱਚ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਾਦ ਹੈ।

"ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਗਿਆਨ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਚਿਤਰਨਾ ਹੈ।"[10]

ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਦਿਸ਼੍ਟੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ।

"ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਐਨਕ ਨਾਲ ਨਹੀ ਵੇਖਦਾ ਪਰੰਤੂ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਖੋਜ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਕਦਾ ਹੈ।"[11] ਭਾਵ ਵਿਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਕਲੇ ਤਰਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਦਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਕਲਪਨਾਂ ਜਾਂ ਪਰਾਸਰੀਰਕ ਗੱਲਾ ਉੱਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀ ਕਰਦਾ ਉਹ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾ ਦਾ ਤਰਕ ਭਾਲਦਾ ਹੈ।ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਹੀ ਗਿਆਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਤਾਰਕਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੁਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਅਸਲ ਸਚਾਈ ਪਿੱਛੇ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਇੱਕ ਯੰਤਰ ਰਚਨਾਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸਦੀ ਹੋਦਂ ਦੇਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਜੈਵਿਕ ਅੰਸ਼ਾ ਵੱਲੋਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

"ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮਤ ਹਨ। ਇੱਕ ਨਿਰੋਲ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"[12]

ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਵੀ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਤੇ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।ਇਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਮਨੋਰਥ ਵੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਉਣਾ ਸੀ ਨਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ। "ਪ੍ਰਕਿਤੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਟਦਾ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਨੀਚਤਾ ਪਰਧਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ"[13] ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਮਹੀਣ, ਪਿਆਰ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟਾ ਨਹੀ ਮਿਲਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੁਣ ਨਹੀ ਮਿਲਦੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਗੁਣ ਹੈ ਹੀ

ਨਹੀ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦ ਦਾ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਦੋਸ਼ਪੂਰਣ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਨਕਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸੱਚ-ਸੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕੇ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਚਨਾਂ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਚਿਤ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਰਚਨਾਂ ਰਸ-ਹੀਣ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਧਾਰਨ ਜੀਵਨ ਵਰਗਾ ਪਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਰਸ ਤੇ ਅਰੋਚਕ ਹੁਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਸਲਸੱਚ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਕਲਾਤਮਕਤਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਦਾਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰੌਚਕਤਾ, ਰਸ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਵਿੱਚੋ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਹਢਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾਕਾਰੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਚੀਆ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਲਮਬੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ।ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਹਾਰਿਆ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਤੇ ਭੱਖਦੇ ਮਸਲਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ-ਕਿਰਤੀ ਕਾਮੇ, ਦਲਿਤ, ਅਛੂਤ ਆਦਿ ਲੋਕਾ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਸਦਕਾ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੋਵੇਂ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਧਰਮ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਕਾਨੂੰਨ ਆਦਿ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਬੇਝਿਜਕ ਬਿਆਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਹਿਲੂ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਅਸਲ ਚਿਹਰਾ ਛੁਪਾ ਕੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਤਾੜਦੇ

ਹਨ।ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਖੌਟੇ ਪਾਈ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਕਸੋਟੀ ਤੇ ਨਿਤਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਸਲ ਚਿਹਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ:-

"ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਚਲਣ 19ਵੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮਾਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਪਿੱਛੋ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 1835 ਵਿੱਚ ਹੋਈ। 1856 ਵਿੱਚ ਦੁਰਾਨੀ ਨੇ **realism** ਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਬਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ। 1835 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ 18ਵੀ ਸਦੀ ਯੂਪਰ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।" [14]

19ਵੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਨੀਂਹ 19ਵੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਹਰਜਨ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਉਪਜ ਰੁਮਾਂਸ ਅਤੇ ਸਨਾਤਨਵਾਦ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਈ ਸਮਝੀ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਤੇ ਸਨਾਤਨਵਾਦ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਚਾਈ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਹਰਜਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, "ਠੀਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਅਤੇ ਸਨਾਤਨਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਉਭਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਪੈਰ ਸਨਾਤਨਵਾਦੀਆ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦੀਆ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ। ਇੰਜ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਹੱਥਾ ਵਿੱਚ ਸਿਮਟ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਸਨਾਤਨਵਾਦ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਤੀਜੀ ਚੀਜ਼ ਆ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਪੱਖ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀ ਸੀ ਇਹ ਨਵੀ ਚੀਜ਼ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਸੀ।"ਇਆਨਵਾਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ, "ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਪੂਰਵਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲੋਂ ਨਿੱਤ ਦਿਹਾੜੀ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀ ਸੀ, ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ

ਵਿਧੀ ਕਰਕੇ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਸੀ।"[15] ਯਥਾਰਥਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਰੁਮਾਂਸਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਸਤੂ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਨਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿਹਾੜੀਆ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤਰਜ਼ੀਹ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਇਸ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਾਰਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਝਲਕ ਵੀ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਤੇ ਸਨਾਤਨਵਾਦ ਵਾਂਗ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ।ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ, ਆਤਮਜੀਤ, ਹਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਨਰੂਲਾ, ਗੁਰਦਿਆਂਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਫ਼ੀਰ ਇਸ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹਨ। ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਸ਼ੇਣੀ-ਵੰਡ ਸ਼ੋਸਕ ਜਮਾਤ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਮੰਤਵਾਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਧਰਮ-ਨਸਲ, ਜਿਨਸ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਵਿਤਕਰਿਆ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਿਆ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸਾਹਿਤਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਰੂਪ ਵਧੇਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ:-

1.ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ

2.ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਯਥਾਰਥਵਾਦ

3.ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ

4.ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ

ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਰਿਤੀ ਦੀ ਯਥਾਰਤਕ ਪੇਸ਼ਕਾਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।ਪ੍ਰਕਿਤੀਵਾਦੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੈਵਿਕ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਵਹਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤੇ ਇਨਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਰੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨਾ, ਪ੍ਰਕਿਤੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੀ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਰਚਿਆ ਨਾਵਲ 'ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਪੀ' ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਪਜੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸਦਾ ਅਧਿਐਨ ਖੇਤਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਮਨ ਨਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਨਹੀਂ। ਮਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਸੁਚੇਤ, ਅਰਧ-ਸੁਚੇਤ ਜਾਂ ਅਵਚੇਤਨ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਬਹੁਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸ਼ੈਅ ਹੈ। ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਮਨ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਲਝਣਾਂ ਉਹ ਅਨੁਭਵ ਉਪਜਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ੍ਹ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਝਿਜਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।ਫਰਾਇਡ ਅਨੁਸਾਰਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ ਸੁਚੇਤ-ਮਨ ਦੀ ਜਾਗਰਿਤ ਅਵੱਸਥਾ ਹੈ।ਅਵਚੇਤਨ ਜਾਂ ਅਚੇਤ - ਮਨ ਦਾ ਅਰਥ ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਭਵਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ੍ਹ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਸੋਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।ਅਰਧ-ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਦੀ ਉਹ ਅਵੱਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮਨੁੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਨਿਖੇੜਾ

ਕਰਦਿਆਂ ਲਕਾਚ ਨੇ ਸ਼ਪੱਸਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।ਸੋ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਡੀ ਹੰਢਾਏ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਖਲੋਂ ਕੇ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਉਹ (ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ) ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਸਾਹਿਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਣ। ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਹੱਲ ਸੰਭਵ ਨਹੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ। ਪਰ ਇਹ ਇਨਕਲਾਬ ਕਿਸੇ ਰੱਬੀ ਭਾਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਦਭਾਵਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀ ਆਵੇਗਾ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਥੇਬੰਦਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਵੇਗਾ। ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨੀ।ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਝਾਅਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।ਕਈ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਝਾਅ ਜਾਂ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀ ਕਰਦਾ।ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਪੜ ਕੇ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀ ਪੈਂਦੀ।ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਕ ਬੀਮਾਰੀ ਤੀਕ ਤਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਪਰ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਹੱਲ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀ ਸੀ।

ਯਥਾਰਯਵਾਦ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ:-

ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਮੰਤਵ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਨ-ਬਿਨ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੰਤਵ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਿਵਾਜ਼, ਆਚਾਰ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਚਿੱਤਰਦਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਲੇਖਕ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਉਸ ਦੇ

ਤਜ਼ਰਬੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਉਂ-ਇਉਂ ਉਹ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀ ਜਦੋਂ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾ ਸਾਹ੍ਮਣੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਚਿੰਤਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਕਾਮਿਆਂ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਵੱਲ ਵੱਧ ਕੇ ਉਨਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣਾ ਜਾਂ ਚਲਾਉਂਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਭਾਵ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸੱਚ ਦੇ ਮਗਰ ਲੁੱਕੇ ਹੋਏ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰੋਤਿਆਂ ਅੱਗੇ ਧਰਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਕੋਈ ਹੱਲ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਗਾਰਗੀ ਦਾ 'ਡਾਕਟਰ ਪਲਟਾ' ਤੇ ਕਦੀ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਰੋਟੀ ਦਾ ਸੁਆਦ' 'ਸੇਖੋਂ ਦੇ ਹੜਤਾਲ' ਤੇ 'ਪੁੱਤਰ ਅਹੂਜੇ ਦੀ ਹੜਤਾਲ' ਆਦਿ ਇਸ ਰੁਚੀ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਹਨ।"[16]

ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀਆਂ ਤਰੁਟੀਆਂ:-

ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰੁਚੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਇਤਿਹਾਸ, ਆਰਥਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨਿਯਮ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਸਧਾਰਣ ਤੋਂ ਸਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਚਦਾ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਅਧੂਰਾ ਅੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਮਾੜ੍ਹੇ ਪੱਖ ਦੋਨੋਂ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਣਾ ਲੇਖਕ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਾੜ੍ਹੇ ਪੱਖ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾਵੇ। "ਜੇ ਇਹ ਮਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕਲਾਕਾਰ ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਦਬਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦਬਾਉਂਣ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਲਾਂ ਨਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਜਿੱਥੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀ ਉੱਥੇ ਕਲਾ ਨਹੀ। ਜਿੱਥੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਲੋਪ ਹੈ ਉੱਥੇ ਕਲਾਂ ਦਾ ਲੋਪ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅਸੱਤ ਹੋ ਗਈ ਉੱਥੇ ਕਲਾ ਦਾ ਅੰਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।"[17] ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਦੋਸ਼ ਕਲਾ ਤੇ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਠੀਕ ਨਹੀ ਸਮਝਿਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਲਾਂ

ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਵੱਡਾ ਭੇਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਜੇਕਰ ਮਾਂ ਹੈ ਤੇ ਕਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਕਲਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਉੱਠਦੀ ਲਹਿਰ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਜੀਵਨ ਸੀਮਤ ਹੈ ਤੇ ਲਕਾਂ ਅਸੀਮਤ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉਦੇਸ਼ ਹੀਨ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਗਲਤ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਾ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁਮਦਿ ਹੈ ਜੇਕਰ ਕਲਾ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਮੰਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਖਾਮੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰਾ ਕੇ ਦਰਸਾਉਣਾ ਤੇ ਕਲਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉੱਚੇ ਭਾਵ, ਵਿਚਾਰ, ਕਰਮ ਆਦਿ ਇਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਦੁਖਾਂਤ ਕਲਾ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਅੰਸ਼ ਸਮਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਕਲਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ:-

ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦੀ ਧਾਰਾ ਤੇ ਸਨਾਤਨਵਾਦੀ ਧਾਰਾ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਦੇਣ ਮਾਕਸਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਹੈ। "ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਇਹ ਰੁਚੀ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂ ਸਰਲ ਹੋਵੇ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ, ਬੋਲੀ, ਚਰਿੱਤਰ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਬਨਾਉਟੀ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਦੇ ਵਿਵਰਣ ਜਾਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।"[18] ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਗੁੱਟ ਵਜੋਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਯਥਾਰਥਤਾ ਦਾ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਕਿ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸੱਚ ਜਾਂ ਗਲਪ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਖ ਜਾ ਸਬੂਤ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਲੇਖਕ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਘੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀ ਉਸ ਪਾਤਰ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਗ ਗਲਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਧਾਵਾ ਵਿੱਚ ਗਲਪ

ਦੇ ਅੰਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੀ ਘਟਨਾਂ ਮੰਨਣ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਵੇ ਉਹ ਗਲਪ ਦਾ ਅੰਗ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰੋਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨ ਲੈਦੇਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਜਾਂ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀ ਪੈਂਦੇ।

ਨਿਸਚੈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਧਾਰਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਚਿਤਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰ ਸਕੀਏ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਰੋਸਨ ਲਾਲ ਅਹੂਜਾ, ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪੰਨਾ ਨੰ-10

2. ਪ੍ਰੋ: ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼, ਸਮਾਲੋਚਨਾ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪੰਨਾ ਨੰ-31

3. ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਅਹੂਜਾ, ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪੰਨਾ ਨੰ-10

4. ਪ੍ਰੋ: ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼, ਸਮਾਲੋਚਨਾ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪੰਨਾ ਨੰ-31

5. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪ ਪੰਨਾ ਨੰ-21

6. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-24

7. ਉਦਰਿਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਨਾ-28

8. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪ, ਪੰਨਾ-12

9. ਡਾ. ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਅਹੂਜਾ, ਯਥਾਰਥਵਾਦ, ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪੰਨਾ-133

10. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-134

11. ਡਾ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਲੋਚਨਾ, ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਰੂਪ, ਪੰਨਾ-47

12. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-48

13. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-48

14. ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ, ਪੰਨਾ-110

15. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-111

16. ਡਾ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਲੋਚਨਾ, ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਰੂਪ, ਪੰਨਾ-50

17. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-51

18. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-52

ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ

2. ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਪਾਸਾਰ

2. ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਪਾਸਾਰ

ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਰਿਤੀ ਦੀ ਯਥਾਰਥਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਤੀਵਾਦੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੈਵਿਕ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਦੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਵਹਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਵਿਰੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨਾ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਰਚਿਆ ਨਾਵਲ 'ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਪੀ' ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਪਜੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

"ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਟਤਾ, ਕਾਮ ਤੇ ਨੀਚਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਮਹੀਣ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਹੀਂ, ਸੇਸ੍ਰਟਤਾ ਨਹੀਂ।" [1]

ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੀਜਾ ਮਤ ਨਿਰੋਲ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਤੇ ਭਾਵੁਕਤਾ ਵਾਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਨੇ ਪਿਛਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਜਗਤ ਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਉਣਾ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆਂ ਦੇਣਾ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਜਾ ਕੁੱਝ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਸੀ।ਨਿਰੋਲ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਧਾਰਾ ਬਣ ਗਈ। ਜਿਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਜਗਤ ਦੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਝ ਲਿਆ ਤੇ ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਅੱਖੀਓ ਓਹਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜੁਗਤੂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਜਗ੍ਹਾ-ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਅੱਡੇ/ਸੰਗਤ ਆਮ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਮਾੜੀ ਤੋਂ ਮਾੜੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਮਾੜੇ ਕੰਮਾ ਨੂੰ ਸਲਹਾਇਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾੜੇ ਕੰਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜੁਗਤੂ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ- ਜੁਗਤੂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਟੀਆ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬਾਬੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖਿਆ। ਬਾਬਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਬੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਭੰਗ, ਅਫ਼ੀਮ, ਚਰਸ, ਡੋਡੇ, ਸ਼ਰਾਬ ਆਦਿ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਕਰਦਾ।

> " ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜੁਗਤੂ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਜਿੰਨਾ ਕੁੱਛ ਇਸ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀ ਸਿੱਖਿਆ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇੱਕ ਕੁਟੀਆ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਡੇਰਾ ਗੋਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸਿਰਕੱਢ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਧੂ ਸੀ।ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ
>
> ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਹਾਨ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀ ਸਿੱਖੀਆਂ ਸਗੋਂ ਅਮਲੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਸਿੱਖਿਆ ਇਹ ਹੀ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਕੁਛ ਹਰ ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਭੰਗ, ਡੋਡੇ, ਅਫ਼ੀਮ, ਚਰਸ, ਸ਼ਰਾਬ, ਔਰਤ ਤੇ ਹੋਰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਕਰਨੇ ਸਿੱਖੇ।"[2]

ਹਰ ਮਾੜੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਤਰ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਲੱਭ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਵੀ ਤਰਜ਼ੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਬੰਦੇ ਵੀ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਦਾ ਜਿਸ ਤੇ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਵੇਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੰਦਿਆ ਦੇ ਨਕਰਾਤਮਕ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ। ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਪਿੱਛੇ ਮਿੱਥ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਨਾਰਦਮੁਣੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇੱਧਰ ਦੀ ਗੱਲ ਉੱਧਰ ਤੇ ਉੱਧਰ ਦੀ ਗੱਲ ਇੱਧਰ ਕਰਦਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਆਦਤ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲੀ।

"ਪਹਿਲੀਆਂ ਜੁਗਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਕੇ ਮਹਾਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਨਾਰਦਮੁਣੀ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਲੈ ਲਉ। ਉਹਨਾਂ ਕੇ ਦੱਸੇ ਸਬਕ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਾਹ-ਨੁਮਾਹ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਹਣ। ਇੱਧਰ ਲਾਉਨੀਆਂ ਤੇ ਉੱਧਰ ਬੁਝਾਉਨੀਆਂ ਅਸੀ ਦੇਵਤੇ ਨਾਰਦਮੁਣੀ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖੀਆਵਾਂ ਹਣ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਜੁਗਤ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਦੀ ਸ਼ੈਅ ਹੈ।"[3]

ਮੰਨੂ ਦੀ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਵੀ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੰਨੂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਸ਼ੂ, "ਸ਼ੂਦਰ ਔਰ ਨਾਰੀ, ਯੇ ਸਭ ਤਾੜਨ ਕੇ ਅਧਿਕਾਰੀ।" ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਜੁਗਤੂ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਵੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਾੜਾ ਹੋ ਗਿਆ।

"ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਕੇ ਸਿਰਤਾਜ ਦੇਵਤੇ ਸਾਡੇ ਮੰਨੂੰ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਹਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਣ: ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਮੇਂ ਰੱਖਨਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਗਾਂ ਨੂੰ ਉਨਹਾ ਦੇ ਟਿਕਾਨੇ 'ਤੇ ਰੱਖਨਾ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ, "ਪਸ਼ੂ ਸ਼ੁਦਰ ਔਰ ਨਾਰੀ, ਯੇ ਸਭ ਤਾੜਨ ਕੇ ਅਧਿਕਾਰੀ।"ਕਿੰਨੀ ਮਹਾਣ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਮੇਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਮਹਾਣ ਜੁਗਤੂ ਨੇ।" [4]

ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਰਾਵਣ ਦਾ ਵੀ ਜੁਗਤੂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਜੁਗਤੂ ਵੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਦਾ।

"ਦੁਣੀਆ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਨਾਂਅ ਤੇ ਰੁਤਬਾ ਰੱਖਨੇ ਵਾਲੇ ਗਿਆਣੀ ਧਿਆਣੀ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਵਨ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਹਣ। ਦੇਵਤੇ ਰਾਵਨ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦੇ ਵੱਲੋਂ ਔਰਤ ਕੀ ਤਰਫ਼ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਕੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਕੋ ਇਸ ਕਦਰ ਉੱਚਾ ਔਰ ਵੱਡਾ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਹੀ ਲੈ ਗਏ।"[5]

ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਰੁਤਬੇ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪੈਸਾ, ਧਨ ਤੇ ਦੋਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਣ-ਇੱਜਤ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਲੋਕ ਰਾਵਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਵਰਗੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੁਹਤੂ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ-ਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖ ਲਿਆ। ਰਾਵਣ ਦੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖਿਆਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਿਆ ਨਾ ਲਿਜਾਵੇ।

> "ਇਸ ਪਾਸੇ ਭੀ ਸਾਡੇ ਲੋਗਾਂ ਨੇ ਖਾਸ ਧਿਆਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਵੱਡੇ ਤਾਕਤਵਰ ਲੋਗਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀ ਭੁਲਾਇਆ। ਉਹ ਇਹ ਜਾਨਦੇ ਹਣ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੋਹਨੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਹਥਿਆਉਨਾ ਅਪਨੇ ਲਈ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਨ ਦੀ ਬਾਤ ਸਮਝਦੇ ਹਣ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਪਨੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਦਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਰਦਿਆਂ ਮੇਂ ਲੁਕੋ ਕੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਦੇ ਹਣ। ਉਹ ਕਦੇ ਭੀ ਪਰਾਏ ਮਰਦ ਕਾ ਸਾਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੇ ਨਹੀਂ ਪੈਣੇ ਦੇਤੇ।"[6]

ਜੁਗਤੂ ਆਪਣੇ ਘਾਲਣਾ-ਘਾਲ ਕੇ ਕੌਮ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਗਲੀ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਜੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਦਰਯੋਧਨ ਤੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਜੂਏ ਖੇਡਣ ਦੀ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਜੁਗਤੂ ਤੇ ਵੀ ਹੋਇਆ। "ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਨੀਚਤਾ ਉੱਚੇ ਭਾਵ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਸ਼ਲੀਲ ਭਾਵ ਉੱਭਰਦੇ ਹਨ। ਪਸ਼ੂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਉਜਾਗਰ ਜਾਂ ਤੀਬਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭੈੜੇ ਸੰਸਕਾਰ ਤੇ ਵਿਕਾਰ ਮਨ ਨੂੰ ਅਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।"[7] ਜੁਗਤੂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਆਦਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ।

> "ਸ਼੍ਰੀ ਦਰਯੋਧਨ ਜੀ ਔਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਰੌਸ਼ਣ ਮੁਨਾਰੇ ਕਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੁਨ ਤਕ ਭੀ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾ ਵੱਲੋਂ ਖੇਡੀ ਗਈ ਖੇਡ, ਜਾਨੀ ਕਿ ਜੂਹੇ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਲੀ ਖੇਡ ਸਮਝਤੇ ਹਾਂ।"[8]

ਸ਼ਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਅੱਜ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਤੇ ਇਕਲਾਖ ਬਹੁਤ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਤੇ ਧਨ ਦੀ ਖਾਤਰ, ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੌਧਰ

ਸਾਹ੍ਮਣੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀ। ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਜੁਗਤੂ ਵਰਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਰਮੋਹਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਤੇ ਮਾਣ ਹੋਣ ਪਿੱਛੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲੀ।

> "ਸਾਡੇ ਵਧੀਆ ਜੁਗਤੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹਾਣ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਹੋਏ ਹਣ। ਆਮ ਲੋਗਾਂ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਸੇ ਨਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਨੇ ਬਾਪ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁਗਤੂਆਂ ਕੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਸੇ ਕਾਬਲੇਤਾਰੀਫਯੋਗ ਵਰਤਾ ਕਰਕੇ ਲਾਜਵਾਬ ਮਿਸਾਲਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਗ ਮੰਗਦੇ ਹਣ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੌਮ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰਣ ਖਾਤਰ ਅਪਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਨੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਸੇ ਟਿਕਾਨੇ ਲਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹ ਮਿਸਾਲਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਮਝਦਾਰ ਲੋਗ ਅੱਜ ਭੀ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦੇ ਹਣ।"[9]

ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਚੁਣਵੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਤਾਏ ਹੋਏ ਜੁਗਤੂ ਹਰ ਗਲੀ ਮੁਹੱਲੇ ਜੰਮਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਘਾਲਣਾ ਨਾਲ ਕੌਮ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੁਗਤੂਆਂ ਦੇ ਬਨਣ ਪਿੱਛੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

> " ਇਹ ਉੱਪਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਕੁਛ ਚੋਂਵੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੇ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਜੁਗਤੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਈਆਂ ਮਹਾਨ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਹਰ ਗਲੀ, ਮਹੱਲੇ, ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਜੁਗਤੂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਘਾਲਣਾ ਨਾਲ ਕੌਮ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ।"[10]

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੰਨਿਆ-ਵੱਧ/ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਜਾਂ ਕੁੜੀ ਹੱਤਿਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀ ਰਾਏ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਜੰਮੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਰਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ

ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ।ਜੁਗਤੂ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਪਿੱਛੇ ਭਾਈਏ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਭਾਈਏ (ਬਾਪ) ਨੇ ਜੁਗਤੂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।

> " ਤਿੰਨ ਨਿਆਣੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਓਸ ਤੀਵੀਂ ਤੋਂ। ਪਹਿਲਾ ਕੁੜੀ ਹੋਈ ਜਿਹੜੀ ਅਸੀਂ ਆਂਉਂਦੀ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਸਮਝਕੇ ਉਹਨੂੰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀ। ਮੇਰੇਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਾਂ ਪਿਓ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ ਹੋਈਏ। ਕੁੜੀ ਦੇ ਗਲ 'ਚ ਗੂਠਾ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਅਸੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਮਤ ਸਾਂ।"[11]

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ, ਉੱਥੇ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨੀਂਵੀ ਸੋਚ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਜਿਹੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਇੱਜ਼ਤ-ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਘਿਨੋਣੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਆਮ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਮਰਦ ਇੰਨੇ ਬੇਰਹਿਮ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

> "ਸੋ ਇਸ ਘਾਟੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਬਹੁਤੇ ਸਿਆਣੇ ਮਾਪੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਾਠਕੋ ਸ਼ਾਇਦ ਚੇਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਜੰਮਣ ਸਮੇਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਪਿਓ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਿਆਣੇ ਸੁਚੱਜੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਮ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਜਮਾਨਿਆ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦੀ ਸੁਘੜ ਔਰਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਨਵੀਆਂ ਜੰਮੀਆ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜਾ ਤੁੰਨ ਕੇ ਲੰਮੀ ਪਾ ਦੇਣਾ ਪਈ ਵਿਚਾਰੀ ਰੋਵੇ ਨਾ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਭੁੱਖੀ ਪਿਆਸੀ ਨੇ ਖਿਝ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦੇਣੇ। ਜੁਗਤੂ ਔਰਤਾਂ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕੁੱਜੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਉੱਤੋਂ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਧੀ

ਧਿਆਣੀ ਕੁੱਜੇ ਦੇ ਰੰਗ ਵਰਗੀ ਨ੍ਹੇਰੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਆਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਨੇਰ੍ਹੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਿਵਿਆਂ 'ਚ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਟੋਈ ਪੁੱਟ ਕੇ ਕੁੜੀ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਆਉਣੀ।"[12]

ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜੁਗਤੂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਡਰ ਖਤਮ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਜੁਗਤੂਆਂ ਵਰਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਹਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਾੜੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹੀ ਜੁਗਤੂਆਂ ਤੇ ਡਰ ਚੁਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪੰਗਾ ਵਿੱਚ' ਭੀਮੇ ਨੇ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਜੋ ਦਸ਼ਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦਾ ਮੰਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਡਰ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਨਹੀ, ਬਲਕਿ ਵਿਗਾੜਦੇ ਹਨ।

"ਪਰ ਭੀਮੇ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਾਰਨ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਮੇਰੇ ਰੋਅਬ 'ਚ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਦਾਂ ਮੇਰੇ ਰੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ। ਪਰ ਲੋਕਾ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਚ ਡਰ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ।ਤੇ ਡਰ ਬਿਨਾਂ ਲੋਕ ਕਦੇ ਠੀਕ ਨਹੀ ਰਹਿੰਦੇ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੀ ਸਿਰਫ਼ ਡਰ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਡਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਸਭ ਗਿਆ।ਡਰ ਤਾਂ ਜੀ ਇੱਕ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਆ ਪਈ। ਤੁਸੀ ਸਮਝ ਲਓ ਇਹ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂਅ ਆਂ। ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗਾਂ। ਖ਼ੈਰ ਜੀ ਨਤੀਜੇ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪਿੰਡ 'ਚ ਹਰ ਜਣਾ ਖਣਾ ਉੱਠ ਕੇ ਬੇਜਤੀ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰੇ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਜੀਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੰਗਲਪਾਣੀ ਵੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਪਈ ਮੇਰੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਸਿਰੇ ਨਹੀ ਸੀ ਲੱਗ ਰਹੀ। ਫੇਰ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਸਾਡੇ ਦੇਵਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਆਪਣੇ ਜੁਗਤਗੁਰੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰ ਜੀ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਸੋ ਮੇਰੇ

ਦੇਵਤੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹ੍ਮਣੇ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਮੌਕਾ ਹੈ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਜੁਗਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸ। ਤੇ ਜਿੱਦਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ ਕੁੱਬੇ ਦੇ ਮਾਰੀ ਲੱਤ ਕੁੱਬੇ ਦੇ ਆਈ ਕੰਮ।ਆਪਾਂ ਕਈ

ਬੰਦੇ ਜੁਗਤਾਂ ਦੱਸ ਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ 'ਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭੇਜੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਾਂ ਪਰਦੇਸ ਦੀਤਿਆਰੀ ਕੱਸ ਦਿੱਤੀ।"[13]

ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜੁਗਤੂ ਦਾ ਡਰ ਸੀਜੁਗਤੂ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਸਹਿੰਦੇ ਗਏ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵੱਧਦੇ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਭੀਮੇ ਨੇ ਜੁਗਤੂ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਵਰਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਣਗੋਲਿਆਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਫ਼ਸਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਤੇ ਤਰੱਕੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਜੁਗਤੂ ਵਰਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸ਼ੈਅ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੁਗਤੂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਤਾਂ ਵਧਣਗੀਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਹ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੀ ਅਸੁਰੱਖਿਅਕ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

"ਠਾਣੇਦਾਰ 'ਤੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਰੋਅਬ ਪਿਆ ਏਸ ਕੰਮ ਨਾਲ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲਾਂ ਰਵੱਈਆ ਉੱਕਾ ਈ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਮੈਂ ਠਾਣੇ ਜਾਵਾਂ ਉਹ ਕੁਰਸੀ ਛੱਡ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਹੇ ਜੁਗਤੂਜੀ ਤੁਸੀ ਬੈਠੋ। ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਾਂ 'ਚ ਜੁਗਤਾਂ ਦੱਸਣ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਪੂਰੀ ਠੁੱਕ ਬੈਠ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇਨਾਮ ਵੀ ਵਾਹਵਾ ਮਿਲਿਆ। ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਸੁਧਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਘਰ ਦੇ ਵੀ ਖ਼ੁਸ਼ ਪਈ ਜਿਹਨੂੰ ਵਿਹਲਾ ਸਮਝਦੇ ਸੀ ਉਹਨੇ ਵੀ ਲੋਹੜੇ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਆਪਾਂ ਪਿੰਡ ਰਹੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸਰਗਰਮੀ ਦੀ ਠਾਣੇ ਰੀਪੋਟ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ, ਸਰਕਾਰ-ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਦੱਸਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਇਨਾਮ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।"[14]

ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਮਾਰ ਖਾ-ਖਾ ਕੇ ਉਹ ਢੀਠ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਕੁੱਟ ਲਉ ਜੁਗਤੂ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਹੀ ਕੁੱਟ-ਮਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

> "ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਜੁਗਤ ਬਦਲੇ ਫੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਜੁੱਤੀਆ ਮਾਰੀਆ। ਨਿੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਮੈਂ ਸਕੂਲੇਂ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੁੱਟ ਖਾਣ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਸੀ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਹੂਰੇ, ਮੁੱਕੇ, ਮੁੱਕੀਆਂ, ਘਸੁੰਨ, ਠੁੱਡੇ, ਕਿੱਕਾਂ ਜਾਂ ਬਸਤਿਆਂ, ਫੱਟੀਆਂ, ਸਲੇਟਾਂ ਤੇ ਖਿੱਦੋ ਖੇਡਣ ਲਈ ਰੁੱਖਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡ ਕੇ ਬਣਾਈਆਂ ਖੂੰਡੀਆਂ, ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅਸੀ ਹਾਕੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ, ਆਦਿ ਨਾਲ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੁੱਟ ਮੈਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਖਾਧੀ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਪਰੈਣਾਂ, ਅਰਲੀਆਂ, ਡੰਡਿਆਂ, ਖੂੰਡਿਆਂ, ਰੰਬੇ, ਦਾਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥਿਆਂ, ਗੱਡੇ ਦੀਆਂ ਮੋੜੀਆਂ, ਤੂਤ ਦੀਆਂਛਿਟੀਆਂ, ਕਪਾਹ ਦੀਆਂ ਹਰੀਆਂ ਛਿਟੀਆਂ ਜਾਂ ਗੰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕੁੱਟ ਖਾ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਦੇਖ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਹਾਕੀਆਂ ਨਾਲ, ਸ਼ਹਿਰਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਛੱਤਰੀਆਂ ਨਾਲ, ਕਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਭੰਗੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਲਿਬੜੇ ਹੋਏ ਝਾੜੂਆਂ ਨਾਲ ਖਾਣ ਦਾ ਮੇਰਾ ਬਹੁਤ ਖੁੱਲ ਡੁੱਲਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਸੀ।"[15]

ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾਂ ਪਿੱਛੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ।ਜਦੋ ਕੁੱਟਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਬੰਦਾ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਲਈ ਨਹੀ ਆਇਆ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਜੁਗਤੂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਕੁੱਟ ਖਾਂਦਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਬਾਹਰ ਵਾਲਿਆ ਤੋਂ ਵੀ ਖਾਣ ਦਾ ਸੀ।

> "ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਆਲੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਚ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸੌ ਜੁੱਤੀ ਮਾਰੀ ਹੋਊ। ਉਦਾਂ ਅਖੀਰ 'ਚ ਉਹਨੂੰ ਬੇਸ਼ਰਮ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਹਟਣਾ ਪਿਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਹੌਲੀ-

ਹੌਲੀ ਖਿਸਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਕਰਦੇ ਵੀ ਕੀ ਵਿਚਾਰੇ। ਆਇਤਾਂ ਸੀ ਪਈ ਜੁਗਤੂ ਦੇ ਪੈਂਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੇਰਸ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪਲ ਰਸ ਘੋਲ ਲੈਣਗੇ ਪਰ ਬੇਗ਼ਾਨੇ ਬੰਦੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਸ਼ੋਪੰਜ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਹੱਸ ਖੇਡ ਨਾ ਸਕੇ। ਸੋ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਾਂ ਵੱਲ ਚੱਲ ਗਏ ਤੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾਂ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਜੋਸ਼ ਢਿੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ।ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਆ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ।"[16]

ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਜੁਗਤੂ ਨੇ ਚਾਚੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਰਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਕਾਮ' ਇੱਕ ਐਸਾ ਕੀੜਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਆਦਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬੜ੍ਹੀ 'ਲਾਹਨਤ' ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਚਾਚੀ ਨੇ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਜਾਲ ਜਾ ਬੁਰਾਈ ਨਾਲ ਫਸਾਇਆ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬੜ੍ਹਾ ਰੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚਾਚੀ ਨੇ ਵੀ ਪਿਆਰ ਪੁਚਕਾਰ ਕੇ ਤੇ ਧਮਕਾ ਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਜੋੜਿਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ 'ਦੋਗਲਾ' ਜਾਂ 'ਦੂਹਰਾ' ਸੀ। ਉਪਰੋਂ ਲੋਕ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਸਾਰੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ।

"ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਮਨਲੁਭਾਉ ਝਾਕੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬਲੂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਪਰ ਪਿਆਰੇ ਜੁਗਤਪੁੱਛੋ! ਸੱਚ ਜਾਣਿਓਂ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਲੂ ਫ਼ਿਲਮ ਨੇ ਓਨਾ ਆਨੰਦ ਨਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਿੰਨਾ ਮੈਨੂੰ ਉਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਕੀ ਦੀਆਂ ਝੀਥਾਂ ਰਾਹੀ ਦੇਖਿਆਂ ਆਉਦਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਚਾਚੀ ਨੇ ਇੱਕ ਹਮਦਰਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਝੀਥਾਂ ਥਾਣੀ ਅੰਦਰ ਦੇਖਦੇ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਚਾਚੀ ਦਾ ਹਮਦਰਦ ਮੈਨੂੰ ਝਈ ਲੈਂ ਕੇ ਪਿਆ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਨੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਦੋ ਕੁ ਤਿੱਖੀਆਂ ਚਪੇੜਾਂ ਮਾਰੀਆਂ।ਚਾਚੀ ਨੇ ਭੱਜ ਕੇ ਮੈਨੂਮ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਬਚਾਇਆ। ਆਪਣੀ ਬੁੱਲਕ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈ ਜੋ ਕੁਛ ਦੇਖਿਆ ਸੀਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ ਨਹੀ। ਚਾਚੀ ਦਾ ਹਮਦਰਦ ਅਜੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਸੀ।ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੰਨ ਜਾਣਾ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਸੋ ਮੈਂ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਮੈਂ

ਅਜੇ ਨਿਆਣਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਭੱਠੀ ਆਲਿਆਂ ਦੇ ਦੇਬੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਟੀ ਤੋਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਚਾਚੀ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕਈ ਕੁਛ ਪੁੱਛ ਲਿਆ। ਜਿੱਦਾ ਗੋਰੇ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ, ਦੇਬੂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਬਲੈਕ ਮੇਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾ ਲਈ। ਉਹਨੇ ਤੀਏ ਕੁ ਦਿਨ ਘਰ ਦੀ ਕੱਢੀ ਪੀ ਕੇ , ਤਕਾਲਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਚੀ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੜਕਾ ਦਿੱਤਾ।"[17]

ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਲੇ ਜੁਗਤੂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸਨ।ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸਿੱਧੀ ਮਤ ਨਹੀ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਦਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਗਲਤ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਕੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਢੀਠ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

"ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਬੜੇ ਰੰਗੀਲੇ ਸਨ। ਏਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਅਨੰਦ ਲੈਣਾ ਉਹ ਖ਼ੂਬ ਜਾਣਦੇ ਸਨ।ਮੈਂ ਜਿੱਧਰ ਵੀ ਜਾਵਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਠੇ ਸਿੱਧੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਕੇ ਆਪਣਾ ਅਨੰਦ ਲੈਣ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲੱਗੀ। ਦੂਜੇ ਪੁੱਛ ਕੇ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਸੀ ਮੈਂ ਦੱਸ ਕੇ ਲੈਣ ਲੱਗ ਗਿਆ।"[18]

ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਣ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੇ ਭਾਈਏ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਭਾਈਆਂ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਨਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜੁਗਤੂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਡਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਪੁੱਠੇ-ਸਿੱਧੇ ਖਿਆਲ ਆ ਜਾਂਦੇ। ।"ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਟਤਾ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਨੀਚਤਾ ਪਰਧਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪ੍ਰਕਿਤੀਵਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਮਹੀਣ ਪਿਆਰ ਨਹੀ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਹੀ, ਸ਼ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਨਹੀ।"[19]

"ਉਨ੍ਹਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੱਛਾ ਤੋਂ ਫੜ੍ਹ ਕੇ, ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ, ਥੱਲੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਰਜ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ, ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਦੱਸਦਾਂ, ਕਿੱਦਾ ਰੋਈਦਾ। ਅੱਗੇ ਨਹੀ ਰੋਇਆ, ਹੁਣ ਰੋਊਂਗਾ ਤੂੰ।"ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਦੋ ਥੱਪੜ ਮਾਰੇ। ਦੂਜੇ ਥੱਪੜ ਨਾਲ ਮੈਂ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਮੰਜੀ

ਦੇ ਪਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵੀ ਉੱਠ ਕੇ ਆਈ। ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਪਰ ਭਾਈਆ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਸੀ। ਸੋ ਮਾਂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ। ਮੈਂ ਡਰ ਨਾਲ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਮਹੀਨਾ ਬਿਮਾਰ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤਬਦੀਲੀਆ ਗਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਡਰ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਾਈਏ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀ ਸੀ ਹੋਇਆ।"[20]

ਜੁਗਤੂ ਨੇ ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜੁਗਤੂਆਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੁਗਤੂ ਨਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਜੁਗਤੂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜੁਗਤੂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਾਖੰਡੀ ਬਾਬਿਆ ਜੋ ਕਿ ਧਾਗੇ ਤਬੀਤ, ਜਾਦੂ-ਟੂਣੇ, ਭੂਤ ਕੱਢਣੇ ਤੇਗਰਭ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੜੀਆਂ ਗਿਰਾਉਣਾ ਤੇ ਆਡੰਬਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾ ਜੁਗਤੂਆਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ।ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਹਸਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

"ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਉਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਲਕਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਚਾਰ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਗੇ ਤੇ ਤਵੀਤ ਕਰਾਉਣੇ। ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਲਈ ਤੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦੇ ਬੁਰੇ ਵਾਸਤੇ ਟੂਣੇ ਕਰਨੇ ਕਰਾਉਣੇ। ਕਿਸੇ ਮਗਰ ਲੱਗੇ ਭੂਤ ਕੱਢਣੇ ਜਾਂ ਵੈਰੀ ਮਗਰ ਭੂਤ ਲਾਉਣੇ। ਕੁੜੀਆਂ ਗਰਭ 'ਚ ਗਰਾਉਣੀਆਂ ਤੇ ਸੁਆਹ ਦੀ ਚੁਟਕੀ ਨਾਲ ਮੁੰਡੇ ਬਖਸ਼ਣੇ। ਜਾਦੂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕੋਰਟਾਂ 'ਚ ਕੇਸ ਜਿਤਾਉਣੇ ਜਾਂ ਹਰਾਉਣੇ। ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਸ ਜਾਂ ਫੇਲ੍ਹਕਰਾਉਣਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਰਾਹੀ ਅਯੋਗ ਬੰਦਿਆ ਨੂੰ ਵਧੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੁਆਉਣੀਆਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਜੁਗਤੂ ਏਨੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਬੜੇ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਕੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਖਾਸ ਕਰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ, ਪੁਲਸ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਗੈਰ- ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਜੁਗਤੂ, ਜੱਜ, ਵਕੀਲ, ਉਗਾਹੀਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਵੱਖਰੀ-ਵੱਖਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਚੌਧਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ; ਇਹ

ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜੁਗਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ।"[21]

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸਾ ਵਿੱਚ ਵਸਾਉਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਆਪ ਬਾਹਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਰਾਹ ਆਮ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅਣਜੋੜ, ਕੁਜੋੜ ਵਿਆਹਾਂ ਲਈ ਸਮਾਜ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਨੇ ਆਪ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦੋ ਵਿਆਹ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਹਾਂ ਲਈ ਸਮਾਜ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ-ਜੁਹਤੂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਲਾਲਚ ਸਨ। ਪਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਪਣੇ ਲੋਭ-ਲਾਲਚ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

"ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਵਿਚੋ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਿਫ਼ਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਬਾਹਰੋ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਹੋਏ ਦੇਸੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਆਓ ਭਗਤ ਕਰਦੇੜਹਨ। ਬੰਦਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਜਾਂ ਉਮਰ ਦਾ ਹੋਵੇ ਉਹਦੇ ਵਿਆਹ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਾਡਾਂ ਨਾਲ ਪਾਲੀਆ ਧੀਆਂ ਰਾਈਟਵੇਅ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਬੰਦੇ ਵਾਸਤੇਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ ਤਾਂ ਏਨਾ ਸੁਖਾਲ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਵੇ। ਸਿਆਣੇ ਮਾਪੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਆਪਣੀਆਂ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਹੋਰ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।"[22]

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਣਜੋੜ-ਵਿਆਹ ਹੈ ਤੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਆਹ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵੱਧ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਣਜੋੜ-ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਕੋਈ ਪਾਬੰਧੀ ਨਹੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ।

> "ਧਨ ਹਨ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਲਚਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅੱਗੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸਿਰ ਝੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੂਝ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਸੁੰਦਰ ਸੁਸ਼ੀਲ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਰਚਾ ਲਿਆ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਕਲਚਰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਲਚਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਏਨਾ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਇਹਦੀਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਬਦਲ ਨਹੀ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੇਣਗੇ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਜੇ ਕੋਈ ਲੜਕੀ ਮਾਪਿਆ ਦੇ ਕਹੇ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਬੁੱਢੇ ਠੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾਂ ਨਾ ਮੰਲੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਿਆਣੇ ਮਾਪੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਜਾਤੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀ ਲੈਂਦੇ ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕੌਮ ਦਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ, ਜਾਣੀ ਕੇ ਇੱਜ਼ਤ-ਮਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਹਰ ਹੀਲੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਮੌਤ ਤੱਕ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।"[23]

ਪਰਦੇਸ ਦੇ ਨਾਂਅ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦੋ ਘਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਜੁਗਤੂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ-

> "ਤੁਸੀ ਸੱਚ ਨਹੀ ਮੰਨਣਾ ਜਿੰਨੀ ਸੌਖ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਇਹ ਦੋ ਵਿਆਹ ਹੋਏ ਏਨੀ ਸੌਖ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਤਾਂ ਸਕੂਟਰ ਨਹੀ ਸੀ ਲੈ ਹੁੰਦਾ। ਜਾਣੀ ਪਰਦੇਸ ਦੇ ਨਾਂਅ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਘਰਾਂ ਨੇ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀਆ।"[24]

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਰ, ਜ਼ੋਰੂ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾ ਕਤਲਾ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜਦੋਂ ਕਤਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਇਹ ਕਤਲ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਸ਼ਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮੂਹਿਕ ਸੋਚ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ

"ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਜੁਗਤਪੁੱਛ ਇਹ ਨਾ ਸੋਚੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁਆਣੀਆਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿਆਰ ਨਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਗੋਂ ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਿਓ ਵਲੋਂ ਧੀ ਲਈ, ਇੱਕ ਭਰਾ ਵਲੋਂ ਭੈਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਪੁੱਤ ਵਲੋਂ ਮਾਂ ਲਈ ਤੇ ਇੱਕ ਖਾਵੰਦ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਤੀਵੀਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਾਡੇ ਮਰਦ ਤਾਂ ਤੀਵੀਂ ਲਈ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਰੱਖਦੇਹਨ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਓਂ ਕੁਛ ਵੀ ਲੱਗਦੀ ਤੀਵੀਂ ਖਾਤਰ ਉਹ ਦੂਜੇ ਮਰਦ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।"[25]

ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਹੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ ਅਸੀ ਜੋ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਮਿਲੀ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਜੁਗਤੂ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਧਿਆਪਕ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਦੇ ਹਨ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨ ਸਹਾਈ ਹੋਏ।

"ਸਾਰੇ ਮਾਸ਼ਟਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਉਹ ਦੋ ਮਾਸ਼ਟਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੂਰ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਕੂਲ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਮਕਾਨ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਮਾਸ਼ਟਰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਂਦੇ। ਮੈਂ ਕਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਇਕਲ ਧੋ ਦਿੰਦਾ, ਕਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਈਕਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਏਦਾਂਦੇ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੁੰਡੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਮਾਸ਼ਟਰ ਗੁਪਤ ਰਹਿ ਕੇ ਜੁਗਤੂਆਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਬੜੇ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਦੇਸੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਦਾ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੀਟ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੇ। ਆਪਣੀ ਚਾਚੀ ਕੋਲੋਂ ਮੈਂ ਮੀਟ ਬਣਾਉਂਣਾ ਵੀ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਜੁਗਤਣ ਔਰਤ ਕੋਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦਾ। ਕਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜੁਗਤਣ ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਜੁਗਤੂ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਪਾ ਦਿੰਦਾ।

ਦਸਵੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾ ਬੜਾ ਡਰ ਲੱਗਿਆ ਕਰੇ ਪਰ ਦਸਵੀ ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੀ ਨਹੀ ਸੀ ਆਈ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰੋਂ ਇੰਗਜ਼ਾਮੀਨਰ ਆਇਆ ਸੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਮਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ।"[26]

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਗੁੰਡਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰੋਲ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਜੁਗਤੂ ਨਾ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਡਾ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਲੋਚਨਾ, ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਰੂਪ, ਪੰਨਾ-48
2. ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਜੁਗਤੂ, ਪੰਨਾ-109
3. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-111
4. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-111
5. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-112
6. ਡਾ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਲੋਚਨਾ, ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਰੂਪ, ਪੰਨਾ-48-49
7. ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਜੁਗਤੂ, ਪੰਨਾ -112
8. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-113
9. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-113
10. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-115
11. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-120
12. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-329
13. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-129
14. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-99
15. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-90
16. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-92
17. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-41

18. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-37

19. ਡਾ. ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਅਹੂਜਾ, ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ -ਪੰਨਾ 135

20.ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਜੁਗਤੂ, ਪੰਨਾ -22

21. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-331-332

22.ਉਹੀ ਪੰਨਾ-327

23.ਉਹੀ ਪੰਨਾ-328

24.ਉਹੀ ਪੰਨਾ-330

25.ਉਹੀ ਪੰਨਾ-307

26.ਉਹੀ ਪੰਨਾ-69

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ

3. ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ

3. ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਜਿੰਨਾਂ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ, ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਜਾਂ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਵਾਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਉਸ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਆਧਾਰ ਫਰਾਇਡ, ਯੁੰਗ, ਐਡਲਰ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨੁੱਖ, ਮਨ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ ਵਿਵਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀਤੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤਾਂ ਆਲੋਚਕ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸੂਤਰਪਾਤ ਤਾਂ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ, ਇਸ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸਦਾ ਅਧਿਐਨ ਖੇਤਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਮਨ ਨਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਨਹੀਂ। ਮਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਸੁਚੇਤ, ਅਰਧ-ਸੁਚੇਤ ਜਾਂ ਅਵਚੇਤਨ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਬਹੁਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸ਼ੈਅ ਹੈ। ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਮਨ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਲਝਣਾਂ ਉਹ ਅਨੁਭਵ ਉਪਜਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਝਿਜਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। "ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਫਰਾਇਡ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਰਕਾਲੀ ਯੁੰਗ

ਅਤੇ ਐਡਲਰ ਦੀਆਂ ਖੋਕਾ ਨੇ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਸਿੱਧ ਪੱਧਰਾ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬਣਤਰ ਬੜੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ।"[1] ਫਰਾਇਡ, 'ਅਨੁਸਾਰ-ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।' ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ-

1 ਸੁਚੇਤ-ਮਨ ਦੀ ਜਾਗਰਿਤ ਅਵੱਸਥਾ ਹੈ।

2 ਅਵਚੇਤਨ ਜਾਂ ਅਚੇਤ - ਮਨ ਦਾ ਅਰਥ ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਭਵਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਸੋਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

3 ਅਰਧ-ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਦੀ ਉਹ ਅਵੱਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮਨੁੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਕਈ ਧਰਾਤਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿ ਲੇਖਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਆਈ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਆਈ। ਬਚਪਨ ਤੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਮਨ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਸੰਗਤੀਆਂ ਤੇ ਵਚਿੱਤਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਉਸਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਜਮਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਮੂਹਿਕ ਅਵਚੇਤਨ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਲਾਕਾਰ ਜਾਂ ਲੇਖਕ ਅਚੇਤ ਮਨ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰੂਪਿਤ ਕਰਕੇ, ਕਲਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਅਤੇ ਮੰਤਵ ਛਿਪੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।ਅਚੇਤ-ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜਿੰਨਾਂ ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਵਾਦ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਾ, ਕਲਾਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਦੈਨਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੇਖੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਾਂਗਰ ਹੈ (ਇਸ ਤਰਾਂ ਅਸੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਫਰਾਇਡ ਦੀ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਵਾਦੀ ਵਿਧੀ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਦੋਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਆਲੋਚਨਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਅਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦੀ, ਆਲੋਚਕ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸਿਗਮੰਡ ਫਰਾਇਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਯੁੰਗ ਅਤੇ

ਐਡਲਰ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਫਰਾਇਡ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਾਂਗ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵੀ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਮਾਰ ਮਨ ਬਿਮਾਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਰੋਧ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਹ ਦੱਬੀਆਂ ਘੁਟੀਆਂ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਾਂ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਜਦੋਂ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਿਰ ਚੁਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਵ ਜਾਂ ਉਲਝਣਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਉਲਝਣਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਵਿਧੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਲਾਵਾਂ, ਸੁਪਨਿਆਂ ਅਤੇ ਪਾਗਲਪਣ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਵਾਂਗ ਉਨਾਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਨੈਤਿਕਤਾ ਉਚਿਤਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਪੈਮਾਨਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਣਵਾਂਛਿਤ ਅਤੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨੀਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।"ਫਰਾਇਡ ਦੇ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ-1 ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਧੀ ਹੈ।

2 ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ।

3 ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਧੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਸਵੈ ਵਿਰੋਧੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਟੱਕਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਨ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਵਿਧੀ ਹੈ।

ਫਰਾਇਡ ਦਾ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਉਸ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁਢਲੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਸੋਹਣੇ ਫੁੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੁਣ ਵੀ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਜਾਂ ਕਨੇਡੀਅਨ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬੇਕਾਬੂਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

"ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਐਨ ਉਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਭਾਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਹੁੰਦਿਆ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਾੜੀ 'ਚ ਸੋਹਣੇ ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ ਦੇਖ ਕੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰਾਤ ਬਰਾਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਭੰਨ ਤੋੜ ਨਾ ਦਿੰਦਾ ਚੈਨ ਨਾ ਆਉਂਦਾ। ਹੁਣ ਵੀ ਮੇਰੀ ਇਹੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤੁਰੀ ਫਿਰਦੀ ਇਸ ਕਨੇਡੀਅਨ ਤਿੱਤਲੀ ਨੂੰ ਮਸਲਣ ਲਈ ਮੇਰਾ ਮਨ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।"[2]

ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਈਡ ਜਵਾਨ ਤੀਵੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਲਈ ਜਵਾਨ ਤੀਵੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਨਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

"ਜੁਆਨ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਪਹਿਲੀ ਜਾਂ ਨਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀ ਸੀ। ਦੇਸ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਾਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸੀ।"[3]

ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਈਡ ਇੰਨੀ ਭਾਰੂ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਈਡ ਦੇ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸਨੇ ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਮਰੋੜੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜਾਂ ਮਾਰੀਆ।

"ਮੈਂ ਫੇਰ ਸਿੱਧਾ ਉਹਦੇ ਝਾਟੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਲਿਆ। ਉਹਦੇ ਦੇਸ ਕੁੜੀਆਂ ਆਗ ਗੁਤਨੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਖ਼ੈਰ, ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਝਾਟਿਓਂ ਫੜ ਕੇ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ। ਉਹਦੀਆ ਬਾਹਾਂ ਮਰੋੜ ਕੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜ ਕੇ ਉਹਦੀਆਂ ਲੱਤਾ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਚਪੇੜ ਜਿਹੀ ਵੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।"[4]

ਚੇਤੰਨ ਅਵਸਥਾ-ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਚੇਤੰਨ ਪਿੱਛੇ ਜੁਗਤੂ ਦੇ ਭਾਈਏ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਆਪਣੇ ਭਾਈਏ ਦੇ ਡਰ ਕਾਰਨ ਸੌ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੂਰਾ ਮਹੀਨਾ ਬਿਮਾਰ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖ਼ਾਸ ਤਬਦੀਲੀ ਭਾਵ ਚੇਤੰਨਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

" ਮੈਂ ਡਰ ਨਾਲ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਮਹੀਨਾ ਬਿਮਾਰ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ ਸੀ।ਫੇਰ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਡਰ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਾਈਏ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀ ਸੀ ਹੋਇਆ।"[5]

ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੁੜੀਆਂ ਜਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਵਿੱਚੋਂ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਚੇਤੰਨਾ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਹੋਣ ਤੇ ਚੰਗਾ ਨਹੀ ਸੀ ਲੱਗਦਾ।

"ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਚੁਸਤ ਜੁਗਤੂ ਦਿਮਾਗ ਨੇ ਰਾਈਟਵੇਅ ਦੋ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢੇ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਕਨੇਡੇ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇਸ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਸਰੀਰੋਂ ਮਾੜੀਆਂ ਨਹੀ ਸਨ। ਦੂਜਾ ਇਨਾਂ ਦੇ ਗੁੱਤ ਨਹੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਫ਼ਿਕਰ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇਸ ਵਾਲੀਆ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਡਰਾਕਲ ਨਹੀ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਲੱਗੀ।ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਸੁਨਿਹਰੀ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵਿਤ ਰੱਖਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਖ਼ੈਰ ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਫੋਰੀ ਲੋੜ ਹੱਥਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸੀ।"[6]

ਜੁਗਤੂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਨੀਝ ਨਾਲ ਤਾੜਦਾ ਤੇ ਮੌਕਾ ਪਾ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਸਮਾਨ ਖਿਸਕਾ ਲੈਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੇ ਮਾਣ ਹੁੰਦਾ।

"ਜਿਸਮਾਨੀ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀ ਸਕਦੀ ਪਰ ਜੁਗਤੂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਹੋਵਾਂ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਨੀਝ ਨਾਲ ਸਟੱਡੀ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਟੱਡੀ ਕੋਈ ਫਜ਼ੂਲ ਜਿਹੀ ਸ਼ੌਕ ਪਾਲਣ ਲਈ ਨਹੀ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਸਾਫ਼ ਸੋਚਹੁੰਦੀ ਹੈ।ਇਸ ਫਾਰਮ ਦੀ

ਸਟੱਡੀ ਮੈਂ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਏਥੇਂ ਕੰਮ ਦੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਸੰਦ ਖਿਸਕਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ।"[7]

ਅਵਚੇਤਨਾ-ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਕੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀ ਕੁੱਟ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

"ਸਭ ਕੁਛ ਕਾਫ਼ੀ ਤੇਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਏ ਕੁਟੇਰਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਸ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚਹੇਤੇ ਕੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਐਨ ਬਿਲਕੁਲ ਉਹੋ ਸਟੈਲ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਲੀ ਹੀ।"[8]

ਡਰ-ਜੁਗਤੂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਯਾਦ ਡਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਕੀੜੀਆਂ ਨੂੰ ਭੱਬੂ ਕਹਿ ਕੇ ਡਰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ। ਜੁਗਤੂ ਡਰ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਤੇ ਮਹੱਹਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆਂ ਦੇਣ ਦੀ ਦੂਜਿਆ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਬਣਾਉਦੀ ਹੈ।

"ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਯਾਦ ਡਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਹਰ ਯਾਦ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰ ਜੁੜਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਤੋਂ ਮਾਂ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਕੀੜੀਆਂ ਨੂੰ ਭੱਬੂ ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਪਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਡਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਤੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਡਰ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਤੇਮਹੱਹਤਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣਦਾ ਤੇ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਤੋਂ ਡਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਰੀਤ ਸਾਡੇ

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾਂ ਬਣਾਉਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਦਰਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਸ ਵਕਤਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡਮੁਲੀ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।"[9]

ਜੁਗਤੂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਘਟਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਦਾ ਭਾਈਏ ਜੁਗਤੂ ਮਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾਂ ਨੂੰ ਜੁਗਤੂ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਜਾਂ ਲੋੜ ਪ੍ਰੋੜ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਘਰਨਾਂ ਘਟੀ ਸੀ ਉਸੋਂ ਨਹੀ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਨਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਘਟਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਹੈ। "ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਅਚੇਤ, ਅਰਧ ਅਚੇਤ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਸਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।"[10]

"ਮੈਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਦੋ ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ। ਹੁਣ ਤੁਸੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠਾਵੋ ਕਿ ਇੰਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ ਤੇ ਜੁਗਤ ਪੁੱਛੋ, ਬੰਦੇ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਡੰਘਾਂ ਅਸਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਖ਼ਾਸ ਕਰ, ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਬੰਦਿਆ ਨੂੰ। ਖ਼ੈਰ, ਮੈਂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋਵਾਗਾਂ। ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਅਸੀ ਆਪਣੇ ਢਾਈ ਮੰਜੇ ਡਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦਲਾਨ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸੀ। ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਜਾਣਿਆਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਡਰ ਮੈਨੂੰ ਸੌ ਨਹੀ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਮੇਰਾ ਭਾਈਆ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਡਰਦਾ ਹੋਇਆ ਘੜੀ-ਘੜੀ ਉੱਠ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ।"[11]

ਬੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਰਾਲਾ ਸੋਚਦੇ ਹਨ। ਉਨਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀ ਖਾਂਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਜੀਬ ਮੇਰੀ ਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜੁਗਤੂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗੋਰਿਆ ਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਗੋਰਿਆ ਦੀ ਹੋਈ ਬੇਜ਼ਤੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ।

> "ਜ਼ਿੰਦਾ ਮਾਂ ਪਿਓ ਦੇ ਵਾਂਢੇ ਗਿਆ ਨਿਆਣੇ ਘਰ ਕੱਲੇ ਲੜਨੋਂ ਨਹੀ ਹੱਟਦੇ ਹੁੰਦੇ, ਏਦਾਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਗੋਰੇ ਗਏ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲੜਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਨਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਰੱਜ ਕੇ ਖ਼ੂਨ ਵਹਾਇਆ। ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਗੋਰਿਆ ਦੀ ਹੋਈ ਬੇਜ਼ਤੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ। ਨਾਲੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਹਰ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰੇ ਲੋਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਚਹੇਤੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਵੱਲ੍ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਰੱਬ ਨੇ ਹੀ ਚੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੁਧਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।"[12]

ਜੁਗਤੂ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਤੇ ਨਿਵਕਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭਰੀ ਨਫ਼ਰਤ ਹੀ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

> "ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼ ਸਦਾ ਲਈ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭਰੀ ਨਫ਼ਰਤ ਹੀ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ

ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਵਾਲਾ ਛੱਪੜ ਪੂਰਿਆਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।"[13]

ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮਾਰ ਕੁੱਟ ਖਾ ਕੇ ਢੀਠ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਇਹ ਵਤੀਰਾ ਸਾਰੇ ਸਮੂਹਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਬੜਾ ਘਟੀਆਂ ਢੰਗ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਕਾਸ ਕਰਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬਲ, ਸਮਰੱਥ ਤੇ ਸਫ਼ਲ ਇਨਸਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਮਾੜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਾੜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਾੜੇ ਬਣਾਉਣਾ ਤਾਂ ਬੜਾ ਅਸਾਨ ਹੈ। ਪਰ ਮਾੜਿਆ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਬਣਾਉਣਾ ਇੱਕ ਚੁਣੋਤੀਪੂਰਕ ਕੰਮ ਹੈ। ਮਾੜਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਨਾ ਅਸਲ ਅਧਿਆਪਕ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਅਧਿਆਪਕ ਬੱਚਿਆ ਦੀ ਮਾਰ-ਕੁੱਟ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਬੜੀ ਜਲਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਨਿੱਕੇ-ਮੋਟੇ ਕੰਮਾ ਵਿੱਚ ਧੱਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਪਿੱਛੇ ਆਦਰਸ਼ ਅਧਿਆਪਕ ਹੈ। ਅਨਪੜ ਇਨਸਾਨ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਅਧਿਆਪਕ ਹੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਬਾਰੇ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਦਾ ਹੈ।ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਦੇ ਨਵੇ-ਨਵੇ ਢੰਗ ਲੱਭਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਹ ਨਹੀ ਕਿ ਮਾੜੇ ਜਾਂ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ਪੜਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਮਾਸਟਰ ਆਪ ਥੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂ ਰਾਤ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਕਾਰਨ ਭਾਮ ਪਈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜਾਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਹੀ ਨਹੀ ਬੱਚਦੀ। ਉਹ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਇਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਉਦੇ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਥੱਪੜ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ।

"ਮਾਸ਼ਟਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਨਿਆਣੇ ਕੁੱਟਣ ਦਾ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਠੋਲੇ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਸਾਡੇ ਮਾਸ਼ਟਰ ਜੀ ਆਪ ਥੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂ ਰਾਤ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਭਾਨ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਾ ਕੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਥੱਪੜ ਮਾਰਨ ਲਾ ਦੇਣਾ। ਠੋਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚਾਅ ਚੜ ਜਾਣਾ ਉਸ ਦਿਨ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ

ਦੇ ਥੱਪੜ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਤਰੀਕਾ ਵੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਈਜਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡਿਆ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ। ਕਤਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਥੱਪੜ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਫੇਰ ਕਤਾਰ ਦੇ ਆਖਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਜਾਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸਾਰਿਆ ਦੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਥੱਪੜ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਥੱਪੜ ਖਾਣਾ। ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਨਿਆਣਿਆ ਨੇ ਰੌਲੀ ਵੀ ਘੱਟ ਪਾਉਣੀ, ਮਾਸ਼ਟਰ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਵਕਤ ਵੀ ਵਧੀਆਂ ਲੰਘ ਜਾਣਾ। ਸੱਚਮੁਚ ਇੰਨੇ ਵਧੀਆਂ, ਕਾਮਯਾਬ ਤੇ ਮਹਾਨ ਤਰੀਕਾ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਹੀ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਸੀ।"[14]

ਅਧਿਆਪਕ ਇੱਕ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਧਿਆਪਕ ਹੀ ਸ਼ਰਾਬੀ ਜਾਂ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ। ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਕੁੱਟ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸਕੂਲ ਨਾ ਜਾਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਘੜਦੇ। ਮਾਸਟਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਜਿਹੜੇ ਘਰੋਂ ਤਕੜੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੀ ਬਿਰਤੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਭਵਿੱਖ ਸੁਆਰਨਗੇ।

"ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਮਾਸ਼ਟਰ ਜੀ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਹੀ ਪੂਰੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਸਨ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁੱਤੇ ਨਹੀ ਸਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸ਼ਰਾਬ ਜਾਂਦੇ ਪੀ ਲਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਬੜ੍ਹਾਂ ਭੈਅ ਆਇਆ ਮੈਨੂੰ। ਉਹ ਸਕੂਲੇ ਇੱਕ ਗੇੜਾ ਕੱਢ ਕੇ ਮੁੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ।ਟੀਟੂ ਤੇ ਜੋਗਾ ਤਾਂ ਡਰਦੇ ਸਕੂਲੇ ਹੀ ਨਹੀ ਸੀ ਆਏ। ਜੋਗੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦੱਸਦੇ ਸੀ ਪਈਡਰਦੇ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦਾ ਤਾਪ ਚੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਕੂਲੇ ਨਾ ਆਉਣ ਦੇ ਚਾਂਸ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਨ। ਘਰ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਘਰੋਂ ਹੋਰ ਕੁੱਟ ਪੈਣੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਧੌੜੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਤਕਾਲੀ ਹੀ ਲਾ ਲਈ ਸੀ ਮੇਰੇ 'ਤੇ।

ਮਾਂ ਕੋਲੋ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਕੁੱਟ ਖਾ ਕੇ, ਭਾਈਏ ਦੇ ਖੂਹ ਤੋਂ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਮੈਂ ਮਚਲਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਸੌ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦੀ ਮਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਹੀ ਸੀ ਪਰਵਾਹ। ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਮਸੀ ਸਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਸੀ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਚੀਜ਼ਾ ਲਿਆ-ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੰਦੇ। ਉਦਾਂ ਵੀ ਮੇਰਾ ਪੇ ਗ਼ਰੀਬ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਸੀ ਨਾ ਤਿੰਨਾ 'ਚ ਨਾ ਤੇਰ੍ਹਾਂ 'ਚ।"[15]

ਬਚਪਨ ਬੜਾ ਮਾਸੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਇਸ ਬਚਪਨ ਨੂੰ ਹੀ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਵੱਛ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਕੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਜੁਹਤੂ ਦੇ ਬਚਪਨ ਤੇ ਸਕੂਲ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਕਾਰਮਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦੀ ਲੱਤ ਲੱਗੀ ਅਰਥਾਤ ਉਹਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬਚਪਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਸੀ ਜਿਵੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚਾਚੀ ਦਾ ਹਮਦਰਦ ਚਾਚੀ ਲਈ ਜੋ ਮਠਿਆਈਆਂ ਤੇ ਫਰੂਟ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਆਦਲੀ ਚੀਜ਼ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਹਮਦਰਦ ਵੱਲ ਚਾਚੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸ਼ੁਗਲਮੇਲਾ ਦੇਖਣ ਲੱਗਦਾ।

"ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਅਜੇ ਨਿਆਣਾ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਸੌਦਾ ਘਾਟੇ ਵਾਲਾ ਨਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆਂ ਮਿਲਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਚੀ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਉਹਦੇ ਲਈ ਫਲ-ਫਰੂਟ ਤੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ। ਪਰ ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜਿਹੜੀ ਸੁਆਦਲੀ ਗੱਲ੍ਹ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹਦਾ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਨਾਲ ਕਈ ਕੰਮਾ ਵਿੱਚ ਫੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਸੀ ਚਾਚੀ ਆਪਣੇ ਹਮਦਰਦਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸ਼ੁਗਲ ਮੇਲਾ ਦੇਖਣਾ।"[16]

ਬੱਚੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਰਾਹੀ ਅਕਸਰ ਵੱਡੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਚਾਚੀ ਪਹਿਲਾਂ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹ ਮਠਿਆਈ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਪਤਿਆਉਂਦੀ ਹੈ।

"ਕੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਪਿਲਾਈ ਤੇ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਮਠਿਆਈ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਖਾਣ ਲਈ ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀਆਂਗੱਲ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਨਹੀ ਦੱਸੀਦੀਆ।"[17]

ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੇ ਬੁਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਸਹੀ ਤੇ ਗਲਤ, ਚੰਗਾ ਤੇ ਮਾੜ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਆਈ। ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਲਤ ਮਾਰਗ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨਰਕ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜੁਗਤੂ ਆਪਣੀ ਬਾਲ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਹੈ।ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਮਾੜੀ ਆਦਤ ਪਈ ਸੀ।ਉਹ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾੜਦਾ ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਖਿਸਕਾ ਲੈਂਦਾ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਪਾਸੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਨਹੀ ਸਮਝਾਇਆ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਤਾਨੇ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਛੁਪੀ ਨਹੀ। ਡਾ. ਵਿਨੋਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ, " ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਨਿਰਪੇਖ ਸੱਤਾ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਵਿਛੁੰਨੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਇਕੱਲਤਾ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦੁਬਿਧਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ।"[18]

"ਪਿੰਡ ਦੁਆਲੇ ਗੇੜਾ ਕੱਢਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਇਸ ਆਦਤ ਦੀ ਯਾਦ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਕਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅਜੇ ਵੀ ਬੜੀ ਹੈ। ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ, ਵਿਹੜਿਆਂ ਦੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਪਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਜ਼ਿਾ ਦੀ ਮੈਂ ਤਾੜ ਰੱਖਦਾ ਸਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੋਖੀਆਂ ਖਿਸਕਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹੋਣ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ ਹੋਵੇ। ਰੱਸਾ, ਸੰਗਲ, ਰੰਬੇ, ਦਾਤੀਆ, ਕਹੀਆ, ਤੰਗਲੀਆਂ, ਦੁਸਾਂਗੜ, ਛਿਕਲੀਆਂ, ਝੁੱਲ, ਘੁੰਗਰੂ, ਖੋਪੇ, ਅਰਲੀਆਂ, ਕੀਲੀਆਂ, ਪਰੈਣਾ, ਨਾਲਾਂ ਆਦਿ ਖਿਸਕਾਉਂਣੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਔਖੇ ਨਹੀ ਸਨ। ਹਾਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਪੰਜਾਲੀ, ਚਊ, ਮੁੰਨਾਜਾਂ ਸੁਹਾਗਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਪਹਿਲਾਂ ਜੁਗਤ ਬਣਾਉਂਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਤਾੜ ਰੱਖਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਂਜ ਪੱਠੇ, ਛੱਲੀਆਂ, ਗੰਨੇ, ਖ਼ਰਬੂਜੇ, ਹਦਵਾਣੇ ਜਾਂ ਸਿਖ਼ਰ ਦੁਪਿਹਰ ਹੋਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਛੋਲਿਆਂ ਦਾ ਰੁੱਗ ਖਿਸਕਾ ਲੈਣ ਵਰਗੀਆਂ ਚੋਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਆਪਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਮਾਹਿਰ ਹੁੰਦੇ ਸੀ।"[19]

ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਫੁੱਲ-ਬੂਟੇ ਭੰਨ ਕੇ ਬਹੁਤ ਆਨੰਦ ਮਿਲਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੀਜ਼ ਤਬਾਹੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਇਸ ਰਵੱਈਏ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਜੁਹਤੂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆਂ ਨਹੀ ਬਲਕਿ ਸਿਆਣੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਗੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਸ਼ੌਕ ਦੀ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਦੀ ਨਹੀ।

> "ਪਰ ਮੇਰੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾਂ ਤਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਭੰਨ ਤੋੜ ਕੇ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ੌਕ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੇਖਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਉਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਜੀਅ ਕਰ ਆਉਂਦਾ। ਜਦ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾ ਤੇ ਸ਼ਬਜੀਆਂ ਲਾਉਂਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਕ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਮੇਰਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਸ਼ੌਕ ਦੀ ਆ, ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਸ਼ੌਕ ਦੀ ਨਹੀ।"[20]

ਜੁਗਤੂ ਜਾਨਵਰ ਕੀੜਿਆਂ, ਕਾਢਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਛੱਪੜ ਵਿੱਚ ਡੱਡੂ ਕੱਢ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆਂ ਦੀ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਬਨਣ ਲਈ ਡੱਡੂ ਚੀਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਮੈਂ ਵੀ ਡਾਕਟਰ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਜੇਗਤੂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀ ਕੀਤੀ।

> "ਉਦੋਂ ਮੇਰੇ ਇੱਕ ਦੋ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ੌਕ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਸੀ।ਇੱਕ ਤਾਂਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਰੱਬੋ ਹੀ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ੌਕ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਜੀਂਦੀ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਨੀ। ਨਿੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਕੀੜੀਆਂ ਕਾਢਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ। ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਛੱਪੜ ਕੰਢੇ ਬੈਠੇ ਕੋਈ ਨਿਗ੍ਹਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕੋਈ ਡੱਡੂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਹੀ ਛੱਡਿਆਂ। ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਡਿੱਡੂ ਡਿੱਡੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜ ਕੇ ਹੀ ਘੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਪਈ ਡਾਕਟਰ ਬਨਣ ਲਈ ਡਿੱਡੂ ਚੀਰਨੇ ਪਾੜਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਪਈ ਮੈਂ ਵੀ ਡਾਕਟਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸ਼ੌਕ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਦਾ ਹੀ ਸੀ।"[21]

ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾ ਭੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਸਹੀ ਰਾਸਤਾ ਦਿਸ਼ਾਉਂਣਾ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਭੁੱਲਾ ਹੋ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਸਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਘਟੀਆਂ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਕੀ ਸਿੱਖੇਗਾ। ਜੇ ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸਮਝਾਉਂਣ ਦੀ ਬਜਾਇ, ਸਮਾਜ ਕਿਵੇਂ ਸੁਆਦ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੱਡੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਫੌਜ਼ੀ ਆਪਣੇ

ਸੁਆਦ ਲਈ ਮਧੂਬਾਲਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਛੇੜਖਾਨੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦਾ ਤੇ ਉਹ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੰਦਾ।

"ਪਿੰਡ ਆਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਜੇ ਨਿਆਣਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਝੱਟ ਸਮਝ ਗਿਆ ਪਈ ਜਮਾਂਦਰੂ ਛੜਾ ਫੌਜ਼ੀ ਸੁਆਦ ਲੈਣ ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਸੀ।ਫੌਜ਼ੀ ਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸੁਆਦ-ਸੁਆਦ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਗਿਆ। ਹਨੇਰੇ 'ਚ ਵੀ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਲਾਲ੍ਹਾਂ ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਦਿਸਣ। ਕਹਿੰਦਾ 'ਤੈਂ ਕਮਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਾ ਜੁਗਤੂਆਂ। ਤੇਰੀਆਂ ਨਹੀ ਰੀਸਾਂ। ਸਾਲ਼ਿਆਂ ਸਾਰਾ ਜਲਬਾ ਲੈ ਗਿਆ ਤੂੰ ਕੱਲਾ ਈ। ਮੁੰਡੀਰ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕਾਹਲੀ ਹੀ ਹੋਈ ਤੈਥੋਂ ਪੁੱਛਣ ਨੂੰ, ਪਈ ਕੀਤਾ ਕੀ ਸੀ ਤੂੰ।"[22]

ਜੁਗਤੂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਛੇੜ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾ ਨੇ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀ ਕੀਤੀ ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੀ ਛੇੜਖਾਨੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ।

"ਗੇਦਾਂ ਵੀ ਸਾਡੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮਜ਼ਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਵਲਵਲੇਂ ਨੂੰ ਮਾਣਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੇ, "ਬਾਈ ਉਹ ਤਾਂ ਫਿਰਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਆਕੜ ਕੇ ਸੀ ਗਲ਼ੀਆਂ 'ਚ। ਲੈ ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਯਾਦ ਰੱਖੂ। ਬਈ ਉਦਾਂ ਹੈ ਤੂੰ ਜੁਗਤੂਆਂ ਬੰਦਾ ਕਮਾਲ ਦਾ। ਪਰ ਪੁੱਤਰਾ ਹੁਣ ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀਏ ਬਾਹਮਣ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਵਾਲੇ ਆ।ਤੁਹਾਡੀ ਤਾਂ ਚਟਣੀ ਬਣਾਉਣਗੇ ਹੁਣ।"[23]

ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਢੀਠਤਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

" ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸ਼ਾਮ।'ਤੇ ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ ਮੈਂ। ਉਦੋਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਕੈਮਰਾ ਨਹੀ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉਦਾਂ ਹੀ ਨਹੀ ਸੀ ਕਦੀ ਭੁੱਲੀ। ਬਸ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਆਲੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਲੰਬੂ ਨੂੰ ਛੇੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ। ਨਾਲੇ ਮੇਰੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕਰਨਗੇ ਪਈ ਇਹ ਨਹੀ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਪੁੱਤ ਜਰਕਿਆ ਪਰ ਲੰਬੂ ਸਾਲਾ ਤਾਂ ਖੋਤੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਰੋਈ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਘਟਨਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜੁਗਤੂ ਦੇ ਹੋਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਆਲੇ ਤਾਂ ਇਸ ਘਟਨਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰ ਕੇ ਹੁਣ ਵੀ ਸੁਆਦ ਲੈਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ ਪਈ ਕਿੱਦਾ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰਨ ਦੇ

ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇਹ ਘਟਨਾਂ ਬੜੀ ਸੁਆਦ ਦਿੰਦੀ ਆ ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਚੇਤੇ ਆ ਜਾਵੇ।"[24]

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਵਿਭਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹਨ। ਈਡ, ਈਗੋ ਅਤੇ ਸੁਪਰ ਈਗੋ ਦੇ ਮਾਡਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੁਗਤੂ ਦਾ ਮਨੋ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦਾ ਮਨੋ ਵਿਸ਼ੇਲੇਸ਼ਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਘਾੜਤ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ, ਪੰਨਾ-109
2. ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਜੁਗਤੂ, ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ-172
3. ਉਹੀ ਪੰਨਾ- 172
4. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-172
5. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-22
6. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-172-173
7. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-175
8. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-177
9. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ, ਪੰਨਾ-109
10. ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਜੁਗਤੂ, ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ -21
11. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-21
12. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-24
13. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-26
14. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-31
15. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-34
16. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-40
17. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ, ਵਾਦ ਚਿੰਤਨ, ਪੰਨਾ-51

18. ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਜੁਗਤੂ, ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ -42

19. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-43

20. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-43

21. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-43

22. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-50

23. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-50

24. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-55-56

ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ

੪. ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ

ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ- ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਕੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨੀ।ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਝਾਅ ਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।ਕਈ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਝਾਅ ਜਾਂ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ।ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਕ ਬਿਮਾਰੀ ਤੀਕ ਤਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਪਰ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਹੱਲ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। "ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ 'ਕੋਈ ਇੱਕ ਸਵਾਰ' ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਟਾਂਗੇ ਵਿਚੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਚੱਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਬਾਰੂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਫਿਰ ਹੋਕਾ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੀ ਕਈ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕਹਾਣੀ ਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਕੁਲਫ਼ੀ' ਵਿੱਚ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਤੋਂ ਕੁਲਫ਼ੀ ਵੀ ਖੋਹ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਥੱਪੜ ਵੀ ਮਾਰਦਾ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਦਾ ਯਥਾਰਥ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ।"[1] ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਚਨਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਾਮੰਤਵਾਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੰਭਵ। 19 ਵੀ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਕਿਰਤਾਂ, ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਿਰਤਾਂ ਹਨ। ਤਾਲ ਸਤਾਏ, ਦਾਸਤੋਵਸਕੀ, ਟਾਮਸਮਾਨ, ਐਨਾਤੋਲ ਫਰਾਂਸ, ਮੋਪਾਸਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਜ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜਾਦੂ-ਟੂਣਾ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਾਬਿਆਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਵੱਧ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਵਿੱਚ ਘੇਰਾ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਾਦੂ-ਟੂਣਾ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਸੱਭਿਅਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

"ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ ਅਨੰਦ ਦੇ ਲਈ ਤੇ ਸ਼ਰੀਕਾ ਤੇ ਬੁਰੇ ਵਾਸਤੇ ਟੂਣੇ ਕਰਨੇ ਕਰਾਉਣੇ। ਕਿਸੇ ਮਗਰ ਲੱਗੇ ਭੂਤ ਕੱਢਣੇ ਜਾਂ ਵੈਰੀ ਮਗਰ ਭੂਤ ਲਾਉਣੇ। ਕੁੜੀਆਂ ਗਰਭ 'ਚ ਗਿਰਾਉਣੀਆਂ ਤੇ ਸੁਆਹ ਦੀ ਚੁਟਕੀ ਨਾਲ ਮੁੰਡੇ ਬਖ਼ਸ਼ਣੇ। ਜਾਦੂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕੋਰਟਾਂ 'ਚੋ ਕੇਸ ਜਿਤਾਉਣੇ ਜਾਂ ਹਰਾਉਣੇ। ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਸ ਜਾਂ ਫ਼ੇਲ੍ਹ ਕਰਾਉਣਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਸਰ ਰਸੂਖ਼ ਰਾਹੀ ਆਯੋਗ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੁਆਉਣੀਆਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਜੁਗਤੂ ਏਨੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿੱਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।"[2]

ਜੁਗਤੂ ਲਈ ਪਰਦੇਸ(ਕੈਨੇਡਾ) ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ ਫੁਰਤੀਲਾ ਤੇ ਤਕੜਾ ਹੋਣਾ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਮੁਸੀਬਤ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਲ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਜੁਗਤੂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਡਰਾਕਲ ਨਹੀਂ ਸਨ।ਜੁਗਤੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਾ ਜਾਪੀ।

" ਇੱਕ ਤਾਂ ਕਨੇਡੇ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇਸ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਸਰੀਰੋਂ ਮਾੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਦੂਜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੱਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਫ਼ਿਕਰ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇਸ ਵਾਲੀਆ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਡਰਾਕਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਲੱਗੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੱਖਾ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸ ਵਿੱਚ

ਜੀਵਿਤ ਰੱਖਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਖ਼ੈਰ ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਫੋਰੀ ਲੋੜ ਹਥਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸੀ।"[3]

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਵੀ ਇੱਕ ਘਾਤਕ ਸਮੱਸਿਆ ਚਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਦੀ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।ਜੁਗਤੂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਸੋਖ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਕੂਟਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।ਕਿਉਂਕਿ ਜੁਗਤੂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੁੱਝ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਣ ਦਾ।ਜੁਗਤੂ ਨੇ ਵੀ ਕੁੱਝ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ।

"ਤੁਸੀਂ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਜਿੰਨੀ ਸੌਖ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਇਹ ਦੋ ਵਿਆਹ ਹੋਏ ਏਨੀ ਸੌਖ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਸਕੂਟਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਹੁੰਦਾ। ਜਾਣੀ ਪਰਦੇਸ ਦੇ ਨਾਂਅ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਘਰਾਂ ਨੇ ਮਲੋ ਮੱਲ੍ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤਾ ਵਧਾ-ਚੜ੍ਹਾਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਖ਼ੁਦ ਬਾਰੇ ਵਾਧੂ ਘਾਟੂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਂ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"[4]

ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਜਾ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਸਮਝਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਤੇ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਜਾ ਧੀਆਂ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਮੰਨ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।ਪਰ ਉਹ ਗੱਲ ਗ਼ਲਤ ਹੋਵੇ ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

"ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਿਫ਼ਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਬਾਹਰੋਂ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਹੋਏ ਦੇਸੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਆਓ ਭਗਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੰਦਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਜਾਂ ਉਮਰ

ਦਾ ਹੋਵੇ ਉਹਦੇ ਵਿਆਹ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਾਡਾਂ ਨਾਲ ਪਾਲ਼ੀਆ ਧੀਆਂ ਰਾਈਟਵੇਅ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਬੰਦੇ ਵਾਸਤੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ ਤਾਂ ਏਨਾ ਸੁਖਾਲ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਵੇ। ਸਿਆਣੇ ਮਾਪੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਆਪਣੀਆਂ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਹੋਰ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।ਕੁੜੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਚੇਤੰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਕਹੀ ਹਰ ਗੱਲ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਮੰਨ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੂਝ ਮੁਤਾਬਕ ਉਹ ਗੱਲ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਗ਼ਲਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ।"[5]

ਪੜਿਆ-ਲਿਖਿਆਂ ਸਮਾਜ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅਜੇ ਵੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਕਲੰਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਚੱਲਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਜਾਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸ ਵਾਪਿਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਧਾ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਜੁਗਤੂਆਂ ਕੋਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਸੀ।।"ਪਹਿਲੀ ਧਿਰ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਹੇਤਾ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਆਗੂ ਰੂਸੋ ਸੀ। ਦੂਸਰੀ ਧਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਕਿਦਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੇਖਦੇ ਸਨ।"[6] ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਧਾਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

"ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਰਦੇਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਿਫ਼ਤ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਵੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਾਪਿਸ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੂੜਾਂ-ਕਰਕਟ ਬਹੁਤ ਜੰਮ ਪਿਆ ਹੈ। ਕੁਛ ਐਸੇ ਦੇਸ ਧਰੋਹੀ ਤੇ ਕੌਮ-ਵਿਰੋਧੀ ਗੋਰੇ ਨੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਹੀ

ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਤਾ ਸਾਧਾਂ ਜਾਂ ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਜੁਗਤੂਆਂ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ।"[7]

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਗ਼ੁਲਾਮ ਪ੍ਰਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਖੀਰ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਸਕਦਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਗ਼ੁਲਾਮ ਪ੍ਰਥਾ ਬਰਕਰਾਰ ਸੀ। ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇਹ ਸੋਚ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਵਿੱਚ ਔਰਤ, ਮਰਦ, ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣਾ ਜਾਂ ਜਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਾਫ਼ ਝਲਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

"ਦੂਜਿਆਂ ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਉਦੋਂ ਇਹ ਮਸਲਾ ਬੜਾ ਗੰਭੀਰ ਸੀ। ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜਿਆ ਦੇ, ਜਿੱਦਾਂ ਮਿਸਰ ਵਗ਼ੈਰਾ ਵਿੱਚ, ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਮੁਲਕ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਦਾਤੇ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਸ ਆ ਪਈ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਧਾਰਮਿਕ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੇ ਨੇ। ਸੋ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦਾ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਦੇਵ ਲੋਕ 'ਚੋਂ ਮੰਨੂੰ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਪੜੇ ਲਿਖੇ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਅੰਦਰ ਭੇਜਿਆ।"[8]

ਚੋਰੀ ਛਿਪੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਜੁਗਤੂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੋਰੀ ਛਿਪੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

"ਖ਼ੈਰ ਜੀ ਸਮਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਛ ਪਲ ਦੀ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

> ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬਹੁਤ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਗਿਆਵਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਕੁਛ ਕਰ ਸਕਿਆਂ ਹਾਂ ਪਰ ਹੁਣ ਗੱਲ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਦੀ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦੇਰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਛਿਪੇ ਦੇਸ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰੀ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਸਟੈਂਡ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ।ਜੋ ਏਨਾ ਸੁਖਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।"[9]

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਦੂ-ਟੂਣਾ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਭੂਤ-ਚੁੜੇਲਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਮ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਰੋਕੂ ਜਾ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਅਆਵਾਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਦਾਅ ਪੇਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

> "ਹੋਇਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਗੋਰਡੀ ਦਾ ਕੇਸ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜਾਂਦੇ ਉਲਝਿਆਂ ਹੋਇਆ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਕਸਰਾਂ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਚੁੰਬੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਉਸ ਵੈਸੇ ਹੀ ਅੜਬ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸੀ। ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਭੂਤ ਦੀ ਕਸਰ ਤਾਂ ਹੀ ਸੀ। ਉੱਪਰ ਦੀ ਉਹ ਦਾਰੂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ ਮਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਸੀ।"[10]

ਜੁਗਤੂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਛੱਪੜ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸਿਰ-ਫਿਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਛੱਪੜ ਪੂਰਨ ਤੇ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜਾ ਛੱਪੜ ਆਪ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਦਾਤ ਸਮਝ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜੁਗਤੂ ਲਈ ਉਹ ਛੱਪੜ ਝੀਲਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦਾ।

"ਪਿੰਡ ਆਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਕ, ਮਲੇਨ ਝਾੜੀਆਂ ਉਗੀਆਂ ਸਨ।ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਛੱਪੜ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅੱਕ, ਝਾੜੀਆਂ ਤੇ ਛੱਪੜ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਦਾਤਾ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਲੰਘਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਅਸੀ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਕ ਸਾਡੇ ਲਈ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਣੇ ਜੰਗਲ ਬਿਆਨ ਹੁੰਦੇ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਛੱਪੜ ਸਾਡੇ ਲਈ ਦਰਿਆਂ, ਝੀਲ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸਿਰ-ਫਿਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅੱਕ ਵੀ ਵੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਛੱਪੜ ਵੀ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ।" [11]

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਪਿੰਡਾ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕਈ ਬੱਚੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਾਸਟਰ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੇ ਕੱਢਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਪੜਾਏ ਹੋਏ ਸਨ।ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣਾ ਮਾਸਟਰ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

"ਸੋ ਮਜ਼ਬੂਰੀਵੱਸੀ ਵਿਚਾਰੇ ਮਾਸ਼ਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਸਕੂਲ ਪੜਦੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਤੇ ਕੱਢਣਾ ਪੈਂਦਾ ਮਾਸ਼ਟਰ ਜੀ ਕਿਉਂਕਿ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਪੜਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਕੰਮ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਕਰਦੇ। ਨਿਆਣਿਆ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਧੀਆਂ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਕੁੱਝ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇ ਮੋਹ ਨਾਲ ਕੁੱਟਦੇ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਹੀ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਕੂਲ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੇਤੇ ਹਨ।" [12]

ਜੁਗਤੂ ਦਾ ਭੀਮਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬ ਨਹੀ ਆ ਸਕਦਾ। ਭੀਮਾ ਉਸ ਦੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਧਰੋਂ ਪੈਰਵਾਹੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜੁਗਤੂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੇ ਦੇ ਯੂ. ਪੀ ਡਾਕਾ ਮਾਰਨ ਜਾਣ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ, ਦੇ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ।

"ਪਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੇਰੇ ਇੰਨਾ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਬੱਬਰ ਆਗ ਉਹਨੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਪਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰੇਗਾ। ਜਾਣੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜਮਾਤੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰਾਸਫ਼ਾਇਆ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੈ ਗਿਆ ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ, ਪਈ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਪਿੰਡ' ਚ ਮੈਂ ਆ ਓਨਾ ਚਿਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਣਾ। ਪਤਾ ਨਈ ਕਿਧਰੇ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹਨੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਈ ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਈ ਪਿੰਡ ਆਲੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ ਈ ਫੜਾਇਆ ਸੀ। ਗਿਆਨੇ ਦਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਚੇਲਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਫੜਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਦਾ ਪਿੰਡ 'ਚ ਦਾਣਾ ਪਾਣੀ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ'ਚ ਫਸਿਆ ਰਿਹਾ ਫੇਰ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਪੈਸੇ ਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਯੂ ਪੀ ਵੱਲ ਕੋਈ ਡਾਕਾ ਮਾਰਨ ਗਿਆ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਤੇ ਹੁਣ ਭੀਮੇ ਨੇ ਗੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀ ਕਿ ਗਿਆਨੇ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਾਂ। ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬੜਾਂ ਗੁੱਸਾ ਭੜਕਿਆਂ।"[13]

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਬਹੁਤੇ ਹਾਲਾਤ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਬਦਲਾਦ ਨਹੀ ਆਇਆ। ਵਕਤ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਨਵ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਜੁਗਤੂ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆ

1. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ, ਪੰਨਾ-109

2. ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਜੁਗਤੂ, ਪੰਨਾ-331

3. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-172

4. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-330

5. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-327

6. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ, ਵਾਦ ਚਿੰਤਨ, ਪੰਨਾ-52

7.ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਜੁਗਤੂ, ਪੰਨਾ-272

8. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-297

9. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-283

10. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-213

11.ਉਹੀ ਪੰਨਾ-25

12.ਉਹੀ ਪੰਨਾ-30

13. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-128-129

ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ

5. ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀਆਂ ਬਣਤਰ

5. ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀਆਂ ਬਣਤਰ

ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਦਿਆਂ ਲਕਾਚ ਨੇ ਸ਼ਪੱਸਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।ਸੋ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਡੀ ਹੰਢਾਏ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਖੱਲੋਂ ਕੇ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਉਹ (ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ) ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਸਾਹਿਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਣ। ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਹੱਲ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ। ਪਰ ਇਹ ਇਨਕਲਾਬ ਕਿਸੇ ਰੱਬੀ ਭਾਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਥੇਬੰਦਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਵੇਗਾ।ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਰੂਸ ਦੇ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕ ਗੋਰਕੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਗੋਰਕੀ ਦੇ 'ਮਾਂ' ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ ਮੰਨਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ। "ਸ਼ੋਲੋਖੋਵ ਨੇ ਤੇ ਡਾਨ ਨੇ ਵਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ। ਇਸ ਵਾਦ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਤੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉੱਪਰ ਉੱਸਰੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਲਈ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਦੇ ਲੰਮੇ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸ਼ੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਹੈ।"[1] ਸਮਾਜ ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਵਿਚਲੀ ਡਾਇਲੈਕਟਿਕਸ ਵਿੱਚ ਅੰਤਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸ਼ੇਣੀ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਿੱਤ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਲਕਸ਼ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ

ਸਾਹਿਤ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਮਲੀ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸੇਸ਼ੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। "ਰਸੂਲ ਹਮਜ਼ਾਤੋਵ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੁੱਕੜ ਨੂੰ ਕੁੱਕੜ ਕਹੋ ਤਾਂ ਇਹ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੁੱਕੜ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ ਕਹੋ ਤਾਂ ਇਹ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਹੈ। "[2]

ਜੁਗਤੂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਰਣਨ ਜਗਾ-ਜਗਾ ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਹੈ।ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਕੇ ਖ਼ੌਫ਼ ਨਾਕ ਜਾਂ ਸਮੱਸਿਆ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੋ ਹੱਲ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਦੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਲਈ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾ ਵੀ ਯੁੱਧ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਕਰਾਂਗੇ।

> "ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਡੇ ਇੰਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਸੱਚ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਬਣੀ ਹੀ ਇੰਨਾ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕੀਤੇ। ਇਹਦਾ ਸਬੂਤ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੂਤ ਕੱਗਦਾ ਸੀ ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਾਂਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਕਰਾਂਗੇ।"[3]

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਈ ਲੋਕ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਗ਼ਲਤ ਨਜ਼ਰੀਆ ਤੇ ਰਵੱਈਆ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਆਮ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਤੇ ਮਰਦ ਔਰਤ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਸਮਝਦਾ। ਅਗਰ ਔਰਤ ਗ਼ਲਤ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਘਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਵੱਲ ਸਮੱਸਿਆ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਤੇ ਸਮਝ ਮੁਤਾਬਕ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੋਂ ਹਟਾ

ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਜੁਗਤੂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੱਲ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਧੱਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਦਬਦਬਾ ਹੇਠ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੁਗਤੂ ਆਪਣੀ ਸੋਝੀ ਮੁਤਾਬਕ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

> "ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੜਕੀਆਂ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਜੇ ਇੱਕ ਨੇ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਰੁਲ ਗਈ। ਚੰਗਾ ਸਮਾਜ ਤਾਂ ਗ਼ਲਤ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਜਾਵਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹੀ ਜੁਗਤ ਦੱਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਨੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਲਿਜਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।"[4]

ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਤੀਵੀਆਂ ਦਾ ਆਸੀਂ-ਪਾਸੀ ਅੱਕਾਂ ਲੜਾਉਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜੁਗਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

> " ਕਈ ਬਜੁਰਗ਼ ਆਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੁਆਨ ਤੀਵੀਆਂ ਆਸੀ ਪਾਸੀ ਅੱਕਾਂ ਲੜਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਕਈ ਜੁਆਨ ਤੀਵੀਆਂ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੁਪਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਈਆਂ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਔਕਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਕੁੜੀਆਂ ਹੀ ਜੰਮ-ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਦੱਸਣ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਾਹਰ ਸੀ।"[5]

ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਭੀਮੇ ਤੋਂ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ ਤੇ ਭੀਮਾ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਵਜੋਂ ਜੁਗਤੂ ਨੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਿਆ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਹੱਲ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਵੱਲੋਂ ਸਹੀ ਨਹੀ ਸੀ।

"ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਆਲਾ ਭੀਮਾ ਤਾਂ ਉਲਟ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸੀ ਹੀ ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸੀ। ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭੀਮੇ ਦੀ ਹਰ ਸਰਗਰਮੀ ਦਾ ਚਿੱਠਾ ਠਾਣੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤੇ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਬੜੀ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਘੜ, ਸਿਆਣੀ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਜੁਗਤਣ ਨੂੰ ਕੁਛ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਠਾਣੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਵੱਲੋਂ ਭੀਮੇ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਿਖਵਾਈ ਕਿ ਉਹਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋ ਕੁ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚਰਚਾ ਕਰਵਾ ਦੇਣ।"[6]

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ-ਝਗੜਦੇ ਹਨ। ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਭਰਾ-ਭਰਾ ਦਾ ਤੇ ਪੁੱਤ ਪਿਓ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਕੇ ਹਟੇ। ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਜੁਗਤੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਜਿਹੜਾ ਮੁਛਾ ਨੂੰ ਵੱਟ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਪੇਪਰ ਕੱਢ ਕੇ ਜੁਗਤੂ ਤੋਂ ਸਾਈਨ ਕਰਵਾ ਲਏ ਤੇ ਘਰ ਆਪਣੇ ਨਾਂਅ ਕਰਵਾ ਲਿਆ।

" ਕੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਕੇ ਹਟੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲਾਗੇ ਪਈ ਇੱਕ ਮੰਜੀ ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ।ਜਿਹੜਾ ਮੁੱਛਾ ਨੂੰ ਵੱਟ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਲਈ ਹੋਈ ਕੰਬਲੀ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਛ ਪੇਪਰ ਕੱਢੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰਨੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਅਸਲੀਅਤ ਮੇਰੇ ਸਾਹ੍ਮਣੇ ਖੁੱਲ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪੁੜਪੁੜੀ ਨਾਲ ਰਫ਼ਲ ਦੀ ਨਾੜੀ ਲਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਾਗ਼ਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਾਨਇ ਕਰਵਾ ਲਏ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੱਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਘਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਨਾਂਅ ਲੁਆਉਂਦਾ ਹਾਂ।"[7]

ਅੱਜ ਵੇ ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਡਾ ਪੜਿਆ-ਲਿਖਿਆਂ ਸਮਾਜ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਚੰਸ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬੁੱਢੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਂਣ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਣ ਸਮਝ ਕੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਮੌਤ ਤੱਕ ਦੀ ਸ਼ਜਾ

ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੁਗਤੂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਕੁੜੀ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵਧਾ-ਚੜਾ ਕੇ ਦੱਸਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦੋ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਏ ਸਨ

> "ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੱਡੀ ਹੰਢਾਏ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਖੜ੍ਹੋ ਕੇ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਨਿਤਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।"[8]

"ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੂਝ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਸੁੰਦਰ ਸੁਸ਼ੀਲ ਨੌਜਵਾਨਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਰਚਾ ਲਿਆ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਕਲਚਰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਲਚਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਏਨਾ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਇਹਦੀਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਬਦਲ ਨਹੀ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੇਣਗੇ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਜੇ ਕੋਈ ਲੜਕੀ ਮਾਪਿਆ ਦੇ ਕਹੇ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਬੁੱਢੇ ਠੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾਂ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਿਆਣੇ ਮਾਪੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਜਾਤੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀ ਲੈਂਦੇ ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕੌਮ ਦਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ,ਜਾਣੀ ਕੇ ਇੱਜ਼ਤ-ਮਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਹਰ ਹੀਲੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਮੌਤ ਤੱਕ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।"[9]

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿਆਣੀਆਂ ਬੁੜੀਆਂ ਨਵ ਜੰਮੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜਾ ਤੁੰਨ ਕੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜੁਗਤੂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਵਿਚਾਰੀ ਜਿਹੜੀ ਹਨੇਰੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਚ ਆਈ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹਨੇਰੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿਵਿਆ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਟੋਇਆ ਪੁੱਟ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ।

> "ਸਾਡੇ ਸਿਆਣੇ ਸੁਚੱਜੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਮ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਜਮਾਨਿਆ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦੀ ਸੁਘੜ ਔਰਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਨਵੀਆਂ ਜੰਮੀਆ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜਾ ਤੁੰਨ ਕੇ ਲੰਮੀ ਪਾ ਦੇਣਾ ਪਈ ਵਿਚਾਰੀ ਰੋਵੇ ਨਾ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਭੁੱਖੀ ਪਿਆਸੀ ਨੇ ਖਿਝ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦੇਣੇ। ਕਈ ਜਾਂਦੇ ਜੁਗਤੂ ਔਰਤਾਂ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕੁੱਜੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਉੱਤੋਂ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਧੀ ਧਿਆਣੀ ਕੁੱਜੇ ਦੇ ਰੰਗ ਵਰਗੀ

ਨ੍ਹੇਰੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਆਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਨੇਰ੍ਹੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਸਿਵਿਆਂ 'ਚ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਟੋਈ ਪੁੱਟ ਕੇ ਕੁੜੀ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਆਉਣੀ।"[10]

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੁਲਿਸ, ਜੱਜਾ, ਵਕੀਲਾ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਉੱਠ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੀਆਂ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਮ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

"ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਰਾਹੀ ਅਯੋਗ ਬੰਦਿਆ ਨੂੰ ਵਧੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂਦੁਆਉਣੀਆਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਜੁਗਤੂ ਏਨੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਬੜੇ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਕੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਖਾਸ ਕਰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ, ਪੁਲਸ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਜੁਗਤੂ, ਜੱਜ, ਵਕੀਲ, ਉਗਾਹੀਆ ਦੇਣਵਾਲੇ, ਵੱਖਰੀ-ਵੱਖਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਚੌਧਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ; ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜੁਗਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ।"[11]

ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁਗਤੂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਉਲਝਣਾਂ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲੱਭ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ। ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਪਰਾਲੇ ਯਤਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਜੋ ਇੱਕ ਵਿਕਸਿਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ, ਵਾਦ ਚਿੰਤਨ, ਪੰਨਾ ਨੰ-53
2. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-53
3. ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਜੁਗਤੂ, ਪੰਨਾ ਨੰ-281
4. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-279
5. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-277
6. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-126
7. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-348
8. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਆਲੋਚਨਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ, ਪੰਨਾ-113
9. ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਜੁਗਤੂ, ਪੰਨਾ -328
10. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-329
11. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-331-332

ਸਾਰ

ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਹਿਮ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਕਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸਥਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਕੇਵਲ ਵਿਕਸਿਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਬਲਕਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਹ ਵਾਦ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰਿਆ ਹੈ। ਵਕਤ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕਤਾ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਚੇਚਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਹ ਕਰਮ ਵੀ ਹੈ, ਕਰਤੱਵ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਕ ਪੱਧਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪਰਵਾਨ ਕਰੇ ਬਲਕਿ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਵੀ ਕਰੇ। ਭਾਵੁਕਤਾ ਜਾਂ ਰੁਮਾਂਟਿਕਤਾ ਜਾਂ ਕਲਪਨਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸੀਮਤ ਲੱਛਣ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੱਛਣ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਨਵ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋ ਸਕੇ ਇੱਕ ਐਸਾ ਸਮਾਜ ਉੱਸਰ ਸਕੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆ ਦੀਆਂ ਹੱਕਾ ਤੇ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਹੋ ਸਕੇ।ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੇ ਨਾਵਲ ਜੁਗਤੂ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਰੋਕਾਰ ਇਸੇ ਲਈ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਸ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਜੁਗਤੂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਜੁਗਤੂ ਹੋਰ ਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਥਾਰਥਕ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਗਿਣਤੀ ਪੱਖੋਂ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣ ਪਰ ਗੁਣਵੱਤਾ ਪੱਖੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਕੱਢੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਹਿਮ ਕਥਾ 'ਜੁਗਤੂ' 'ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ' ਨੂੰ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ ਕਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਢਾਲ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਜੀਵਨੀ/ਨਾਵਲ ਦਾ ਰੂਪ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ 'ਜੁਗਤੂ ਰਾਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਝਲਕ ਦਰਸਾਈ ਹੈ।ਜੁਗਤੂ ਕੋਈ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ,ਮਾੜਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜੁਗਤੂ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।ਜਦੋਂ ਜੁਗਤੂਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਨਪਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰੰਗ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ

ਹੈ।ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ ਵੀ ਇੱਕ ਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਉਸ ਨੇ ਖਲਨਾਇਕ ਦੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਰਾਹੀ ਉਸ ਮਾੜੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵੱਲ ਧੱਕਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਵੇ,ਸਮਾਜਿਕ ਹੋਵੇ,ਆਰਥਿਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੋਵੇ। ਇੱਕ ਖਲਨਾਇਕ ਦੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲੰਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਅ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।ਉਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।ਪਹਿਲਾ ਮਸਲਨ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ।ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਦੋ ਪਹਿਲੂ-ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਜੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਧਿਰਾਂ ਰਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਾਮਰੇਡ ਜੋ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੁਗਤੂ ਹੈ।ਅੰਗਹੀਣ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਜਿੱਤ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਅਖੀਰ ਜਿੱਤ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਰਸਤਾ ਜੜ੍ਹਤਾ ਦੀ ਅਖੀਰ ਹੈ।ਉਪਭੋਗਤਾ ਨੇ ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਭੱਜ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।ਉਹ ਆਪਣਿਆਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸਮਾਜ,ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਮਾਨਵ ਲਈ ਵੀ ਜਵਾਬ ਦੇਹ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਹਿ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸੋਚ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਨਵੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਲਈ ਘਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਰਾਜ ਸਮੁੱਚੀ ਸਭਾ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਦਦ ਗਾਰ ਹੈ।ਕੁੱਝ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ,ਹਿੰਸਾ, ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਜੁਗਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਇੱਕ ਰਖਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠਾਂ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

ਵਿੱਚ ਹੈ।ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੇ ਹੀ ਜੁਗਤੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਿਆ ਹੈ।ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਬੰਦ ਪਏ ਸਾਮੰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬੂਹਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਆਪਣੇ ਲੋੜ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ।ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮ ਲੋੜ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ।ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਹਰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਧਨ ਸਨ।ਇਸ ਵਿੱਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਧਾਰਮਿਕ(ਮੌਲਵੀ)ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ।ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਾਮੰਤੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੋਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ।ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਮੰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਵਿੱਚ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਹੋਰ ਵਧਾਵਾ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਸਾਮੰਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਹੋਈ।ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸ ਚੇਤਨਾ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਲਈ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ।ਉਹ ਬੇਅਰਥ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।ਭਾਰਤੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਇੱਥੇ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਧੀਨ ਹੈ।ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਹ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ।ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਸਮਾਜ ਲਈ ਸਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਣ।ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦਾ ਜੁਗਤੂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜੁਗਤੂ ਹੈ।ਇਹ ਅਧਿਆਪਕ ਇਸ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਕ ਡਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।ਜੁਗਤੂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਾਲਜ ਤੱਕ ਦੇ ਅਧਿਆਪਨ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।ਜੁਗਤੂ ਵਿੱਚ ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ 60 ਤੱਕ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੱਜ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਨਵੀਨਤਾ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਡਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।ਉਸ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਡਰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।ਇਸ ਡਰ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਹਨ।ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਡਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਡਰ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਧਾਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਡਰ।ਇਹ ਡਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦਾ ਨੌਕਰ

ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।ਇਹ ਡਰ ਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਚੁੱਭਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਇਹ ਸੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।ਇਹ ਹਿੰਸਾ ਵੀ ਇੱਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕੜੀ ਹੈ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜੁਗਤੂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆ ਹਿੰਸਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਗਹਿਰੀ ਸੱਟ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸੋਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਵਜੋਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਤੇ ਖ਼ਰੀਦਣ ਦਾ ਹੱਕ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਦ ਕੋਲ ਹੈ।ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਭੋਗਣ ਦੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਤਮ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਔਰਤ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਚੋਟ ਝੱਲਦੀ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ।ਜੋ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਕੋਸਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।ਬਿਨਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੈ।ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਕਰਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਬਣਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਦੇਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆ ਦੇ ਵਿਚਰਨ ਢੰਗ ਨੂੰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਫੁਰਤੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਕੁਦਰਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ।ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਬੌਧਿਕ ਰੂਪ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈਤਾਂ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਉਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠਾਂ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਜਿਨਸੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਖ਼ੁਦ ਆਜ਼ਾਦ ਖ਼ਿਆਲਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੀ ਧੀ,ਪਤਨੀ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਜਾਸੂਸੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।ਜਿਸ ਕਾਰਨ

ਮਾਮਲਾ ਕਤਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਜ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਅਮੀਰ ਹਨ ਪਰ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਸੋਚ ਬੜੀ ਗ਼ਰੀਬ ਹੈ।ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ (ਜੁਗਤਣ ਚਾਚੀ) ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦੰਭ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।ਜੋ ਜਿਨਸੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਲਈ ਵੀ ਭਟਕਦੀ ਹੈ।ਲੇਖਕ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਛੱਪੜ ਰੂਪੀ ਸਮਾਜ ਬਦਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਇੱਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਹੈ।ਅੱਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੁਗਤੂਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੁਗਤੀਆ ਨੇ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਤਮੇ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅੱਜ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨੰਗਾ ਹੋ ਕੇ ਨੱਚਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਜਾਣਨ ਲਈ ਜੁਗਤੂ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਇਹ ਆਤਮ ਕਥਾ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਸਮੋਇਆ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।ਜਿਸ ਨੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਕਟਾਖਸ਼ ਬੜੇ ਹੀ ਸੂਖਮ ਹਨ।ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ 'ਜੁਗਤੂ' ਇੱਕ ਖ਼ਾਲਸ ਮਨਘੜਤ ਪਾਤਰ ਹੈ।ਜੁਗਤੂ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਆਤਮ ਕੱਥਾਂ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਕਹਿਣਾ ਵਾਜਿਬ ਨਹੀਂ ਸੀ।ਜੁਗਤੂ ਆਤਮ ਕਥਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਜੁਗਤੂਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਪਰਖਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕਿਰਤੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਯਥਾਰਥਵਾਦ, ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਪਿੱਛੇ

ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਗਲੀ-ਮਹੁੱਲੇ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਦੇ ਹਨ। ਜੁਗਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਕਿਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਚੇਤਨ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਪਿੱਛੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੁਗਤੂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਤੋਂ ਭਟਕਾਇਆ ਹੈ। ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਜ ਵੀ ਕੋਈ ਬਦਲਾਅ ਨਹੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਵੇ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਨਿਰਮਾਣ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀਏ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜੁਗਤੂ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ ਕਿ ਯਥਾਰਥ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਘਾੜਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋਰ ਜੁਗਤੂ ਨਾ ਬਣ ਸਕਣ।

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ:-

1. ਕੌਰ ਭੁਪਿੰਦਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਉੱਥਾਨ ਤੇ ਪਛਾਣ,, ਲੁਧਿਆਣਾ,ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, 2012

2. ਸਿੰਘ ਸੁਖਵਿੰਦਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ,ਲੁਧਿਆਣਾ,ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, 2011

3. ਵਿਨੋਦ ਟੀ. ਆਰ., ਆਓ ਨਾਵਲ ਪੜੀਏ,ਲੁਧਿਆਣਾ,ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, 2010

4. ਸਿੰਘ ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ, ਗਲਪ ਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ ,ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ,2011

5. ਨੂਰ ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਚੇਤਨਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ,ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, 2012

6. ਬਰਾੜ ਸੁਰਜੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ, ਲੁਧਿਆਣਾ ,ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, 2010

7. ਭੱਟੀ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਵਾਦ ਚਿੰਤਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ,ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ ਲੁਧਿਆਣਾ 2010.

8. ਸੇਖੋਂ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕਸ ਲੁਧਿਆਣਾ-2012

9. ਸਿੰਘ ਪਰਮਿੰਦਰ (ਡਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਲੋਚਨਾ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਰੂਪ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, 1990.

10. ਅਹੂਜਾ ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ (ਡਾ.), ਸਾਹਿੱਤ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 1996.